

מלמן ב"י סי' ח'), או שהכחיש דבריהם ונמחם מהם. אבל באמת זה המתנה והמרגי לא הבין כוונת דבריו או עקשם וסלפם בידון. מי פתי יאמין שרס"ג חשב שמא ומקדם לא היו מקדשים החדש על פי ראייה כי אם על פי החשבון, הלא כל הפזק הראשון והשני וקצת השלישי ממסכת ראש השנה מלאים מריני קדוש החדש, ואיך יעלה על הדעת שמכל זה העלים רס"ג את עינו? אבל מעולם לא כוון ר"ם לדבר הזה ומעולם לא הכחיש קדוש החדש על פי ראייה, ואמנם כוונתו היתה, כי אף שקדשו על פי הראיה וסמכו על עדי הראיה, לא נמנעו מלחשב חשבונות, והשתדלו להביא הסכמה בין חשבונם ובין עדות העדים, ורק אם היו דבריהם מכוונים עם חשבונם אז קיימו וקבלו עדותם. והסברא הזאת לא בדה רב מעדיה מלבו, כי אם היו לה סמוכים בדברי חכמי המשנה הקדמונים, ועל כן תלונת הקראים עליו אך מסכלות או מרוע לבב). ואולם אם גם ההנגדות הקראים ורעתם ותחבולותיהם המרי את רוח הגאון וימררו את חיו, בכל זאת לא נוכל להכחיש כי בדבר אחד פעלו מבלי רצות לשובה על הרבנים כי העירו את רוח חכמי הרבנים לדרוש ולהתור. כמורה בחכמת לשון הקדש, לתת ענין עסקם גם במושכלות ובחקירה העיונית וגם בזה היה להם רב מעדיה הראש והראשון. הוא היה מנהיגם על מי מנוחות. החכמה הכללית, היה מורה דרך בחכמת המקרא ודקדוקו כי הערה מיוחדת על דודו ועל דורו הגאונים הבאים.

פרק חמשה עשר

פ"י בכ"ק אמונות ודעות יותר בחוריו.

עד ימי רב מעדיה לא מצאנו אף אחד מן הגאונים אשר נשאו לבו אותו להגות בחכמה בכתבי קדשנו לפי פשוטו של מקרא ולפי יסודי הלשון. ר"ם היה הראשון אשר תרגם את התורה בלשון ערבית ופירשה לפי פשוטה. אף כי אין ספק כי שרש דבר אשר ר"ם שם אל לבו לבאר כתבי קדש לא היה רק קנאת החכמה, והתשובה העזה אשר חייתהו להרים כבוד חכמת התורה, בכל זאת אין גם כל ספק כי גם סבות חיצויות הגיעוהו לעשות המלאכה הגדולה הזאת. הסבה הראשית היתה: להכות על קרקד הקראים בכלי מלחמתם, ולהראות כי רוב פירושי קדמונינו אפשר להתאימם עם הכונה הפשוטית במקראות. ואמנם לא לבד בפירושם לעניני מצות התורה ודיניה עשה כן, כי אם גם בספורי התורה אשר אין להם דבר עם המצות, משתדל להעמיד פירושי הקדמונים. ולפרשם עם פשט הלשון והדברים בכל מה שאפשר¹. ומהשתדלותו בכל עת מצוא לפרש התארים המגשימים וההם בדרך משל וציור, נראה גם כי שכוונה במדרגה ראשונה לעומת הקראים אשר אמרו על הרבנים שהם מגשימים. אבל לא יוכחש גם כן כי שם נגד פניו לזכות את בני דתי הרבנים בדעות ואמונות מושכלות, ולהרחיק מדעות

נפטרות

(7) גם הראב"ע חשיג בזה על הגאון שכתב בויקרא (כ"ג ב') ומה שאמר הגאון כי על חשבון העבור חיו נוסכין אינו אמת — אמנם עיקר הדבר כמו שכתבתי בפנים, שגם רס"ג ידע שקדשו ע"פ הראיה, אבל זה לא ישלול מחשבוני גם לפי חשבון עם הראיה, וכמו שבררתי הדבר היסב בראיות בחבורי לעיל ח"א צד 198.

(1) כמו פ"י על סמירת השבת כלומר יום טוב וויקרא כ"ג ב'), עין תחת עין, כסון (שם כ"ד פ"ו). אם תענה את בנותי, שלא לשכב עם נשיך (בראשית ל"א ב'), וכפירוש הנג' סוף יוסא. שדי, ש"יין נוספת כש"יין שאתה מדבר עמי, והפעם שאמר לעולם די (שמות ו' ב'), כמדרש חז"ל הנוגע, וישמע יתרו, בא קודם מתן תורה (שם י"ח א'), כדעת חז"ל (ובזהם קט"ו). פני ילכו, חסתי (שם ל"ג י"ד), וכפירוש הנג' בברכות (ז). עזאל, שם הר ונקרא כן בעבור שהוא תקף (ויקרא מ"ז ח') ובכרייתא בנג' דיומא (ס"ו). ותשלח את אמתה, שפשמא אמת שלה (תשובת דונש על רס"ג כ"י בבית"מ דויען) כסאן דאמר במסכת (י"ב): אמתה ידה, כאהלים נפש ח', כמו אהל (ג"ז שם) וזה ע"פ הנג' דברכות (פ"ו). לפי חז"י שלנו, וע"ש בחז"י ובתפסתה לרב נסים, וע"י בסנהדרין (ק"ה): שפירש אהלים נפש ח' מענין נפישות בשמים. פישון, יאור מצרים (בראשית ב' י"א) מבר'.
(ד"ד ה"ד)

נפסדות²), אשר לפי עדות עצמו היו בזמנו רבים שהאמינו אמונות בלתי זכות (הקדמת אמונות ודעות). ואמנם מבואר מתוך פירושו כי לא בכל מקום היה פירושו מכונן עם הדרש שדרשו חכמים. מזה נראה ברור כי לפי דעתו יכול פשוטו של מקרא לעמוד אצל הדרש וכמו כן להפך, ואין נזק. גם בזה היה הוא הראשון אשר לא חדל לתפוס בפשוטו של מקרא, אף במקום שהיה למדרש חכמים דרך אחרת³. ואמנם תשוקתי העזה לבאר דבורי התורה ומליצותיה באופן שיהיו מובנים לכל שכל פשוט, הביאתהו לפעמים לשום בהם כונות רחוקות וזרות, אשר לא יתכן שהמבין האמתי יודה עליהן. כי תר היה נוטה מני ארח הישר במקום שיש דבורים דומים להגשמה. הנה כמה רחוק פירושו שפירש: ויאמר אלהים יהי אור, שהוא כמו וירצה אלהים (ראב"ע בשמו בראשית א' ג'). ומה שפירש האוינו השמים... ותשמע הארץ... מעם השמים המלאכים ומעם הארץ יושבי הארץ (ראב"ע דברים ל"ב א'), וזה הפירוש לא לבר שהוא רחוק ורחוק כי אם יפשים מעל פני המאמר נעיומיות הפיומיות. בדברים המופלאים ובמשנה נסים משתדל לפעמים לקרבה אל השכל, כמו באמרו שהנחש אשר נאמר עליו שבר עם חוה, לא הו א עצמו דבר, כי אם המלאך דבר בשבילו (שם בראשית ג' א'), ועל אתונו של בלעם אמר כי לא דברה האתון כי אם המלאך (שם, ובמדרב כ"ב כח). יותר שהיה רב סעדיה מתרגם את התורה ועשה עליה פירוש, תרגם עור שאר כתבי קדש, והרגומיו נתקיימו לנו ונדרסו⁴), גם קצת פירושו נשארו כתובי יד⁵). אך הפירוש על דניאל הנדפס ונקרא על שמו אינו ממנו, ופירושו האמתי אבד ואין לנו ממנו כי אם קצת שרידים אשר העתיקום מחברים אחרים בשמו, וכן נמצא שרידים משאר פירושו בכתבי מפרשי המקרא הקדמונים כתובים על שמו⁶). מאלה השרידים נלמד כי לפעמים במצאו שהכתוב בלתי מתפרש אם לא שנוסף מלה במחשבה, לא חדל ר"ם לאמר שיש חסרון מלה וצריך להיות כך וכך, כמו במסוק ארור כנען (בראשית ט' כ"ה), אמר: תחסר אבי, והיה ראוי להיות אבי כנען ראב"ע

(2) בצלמנו כדמותנו, במשלה וכו', וראב"ע בראשית א' כ"ו. ופני לא יראו פני תאור וכו' (שמות ל"ג כ"ג). וראיתי שפירש על במשך היוכל כאשר יתקע משה בשופר וכו'. ותנח אף שאינו מבורר אם דעתו שחיו שני מיני קול השופר תאחר קול השופר שחיה בנס, וחשני קול השופר מתקיעתו של משה, או שדעתו שהכל היה מתקיעת משה, איך שיתחזק השתדל ככל תאפשר לקרב יותר אל השכל, ואין לתאריך בדוגמאות. ברעתו כי זה מסתור בשאר פסריו.

(3) כבר ראינו מקצת דוגמאות בפנים ובהערות שאין כל פירושו מתאימים עם מדרשי חז"ל, ואוסף קצת דוגמאות: ויצא חנם אין כסף, מ"ם לומר אין כסף אחר שאמר ויצא חנם, שאם חלתה בביתו והוציא עליה ברמאות לא תפרע לו כלום ראב"ע שמות כ"א). ואין כן דעת חז"ל שדרשו אתה על נעורת ואחת על גבורת ויקרא ח' ה', אסר ה' תראשון דבק אל ויקרא, ולא כפירוש תתלמד ברא"ה (י"ז:). וכן פירושו על האתון של בלעם שלא היה דברה אל המלאך, כמו שתבאתי בפנים, גם פירוש זה הוא בסתירה עם המשנה שאמרת פי האתון נברא ע"ש בין השמשות.

(4) וז"ל רש"י רפ"ם בתולדות רס"ג: ונמצא בידנו עוד תתרגום על התורה הנדפס באותיות עבריות ביהר עם ת"א ותר"י פרס בקונסטי' שנת ש"ו וגם בפאלינגאטא של פאריז ולונדון באותיות ערביות, ועי' גרעץ ח"ה צד 804. ומלבד תרגומי עז"ת נתקיימו עוד תרגומיו על קצת כ"א אחרים, כמו על ישיעיה, והוא ג"כ נדפס בינעם בשנת ת"א תקס"ט, ועי' רש"י רפ"ם שם. ותראב"ע בויקרא י"א י"ג מביא תרגומו, ועי' גרעץ בחצתה (2) שבמסוק ספרו תנ"ל צד 5. ונמצאו מסתם תרגום כ"י על פסרים אחרים מכל"ל, עי' רש"י שם.

(5) בתשובות דונש הנזכרות, מוכרז פירושו רס"ג על ספר ישיעיה, ושם חפ"ה הוא, פתרון ספר ישיעיה' על איוב, תהלים, תרי עשר, משלי שיר השירים (פ"א פי' על תלפיות, שופטים פירוש על פרשדונה, יחזקאל פי' ארך תאבר, גם וזהה משתתות). ותראב"ע מביא פי' על שח"ש (א' ב') ומביא רש"י רפ"ם הערת 41, גם תירגל ובספרי מתבירים אחרים תובאו פירושו על שמואל, וירמיה, ומביאם שם רש"י רפ"ם בחצתה הנזכרת, ואין לתאריך יותר בזה.

(6) פי' חזקוני לספר דניאל מובא ברש"י ובראב"ע על דניאל כ"ב, וכבר רשם רש"י רפ"ם במאמר הנ"ל הערת ל"ם כל המקומות שבהיוורו, וראיתי שלמותר יהיה ליתות תורו וניעור, וגם הוא האריך יותר מדי בראיות שהפי המיוס לר"ם נאון אינו ממנו, שלמעין כן בהשקפה ראשונה יראה שאין זה הפירוש אשר הוא לפנינו מרס"ג, אבל ברור בעיני כי המפרש השתמש בפי' הר"ם האמתי ולקח ממנו פירושים, ואולי בכל מקום שאמר פירוש אתר' אחד מן הפירושים הוא מרס"ג.

(ראב"ע שם). ובפסוק ושמי ה' לא נודעתי להם (שמות ו' ג') אמר: תחסר באחרונה מלת לבדו (ראב"ע בשמו). ואמר מי אשר חמא לי אמחנו מספרי (שם ל"ב ל"ג) כי אשר חמא לי, כלומר שמלת מי לא תפול כי אם על הנודע כלשון (תשובת דונש על רס"ג כ"י). ועוד זאת נלמד מפירושו בכמה מקומות, כי נמה לפעמים מן הקריאה הרגילה וסן הנקוד הנהוג. כמו מנעורי גדלני כאב (איוב ל"א י"ח) כמו כאב (בצירי) שהוא תלי (שם כ"י הנזכר), וכתב עליו דונש: חלילה לנו לפתור דבר שיובילנו להפר נקודה אחת מלשון הקדש שבו יזמרו לאלהינו המלאכים בשמים וישראל בארץ, הוזהר בני ואל תפרוץ בפתרון הרבה פרץ. ופירש בקרת תהיה, לוקה (כדעת התלמוד). וכן פירוש ביקרותיך בהעלמת הו"ד (שם בכ"י ועי' ראב"ע שם ובפירש"י). דרך רב סעדיה גאון לבאר מלות במקרא על פי שרשי לשון המשנה או לשון ארמית ושא לשונות. וכתב על זה קונטרס מיוחד "שכעים מלים" שאין דומיהן במקרא בלתי לשון המשנה. ודונש הביא קצת פירושים ממנו שהם על דרך זה. וז"ל פתר בפתרון ספר ישעיה, נשים באות מאירות אותה, כי הוא מלשון בצירה מלשון המשנה, כששנו רבותינו מלא האורה וסלו (כ"י הנ"ל); ויחרנו ממסגרותיהם שהוא מן לשון ארמית, תרגום ומתחרים אימה שהוא חרגת מותא (שם ועי' רש"י וראב"ע תהלים י"ח). מעם לוועו שהם לעני שפה מלשון משנה ללועזים בלעז (שם), ופתר ולי מה יקרו רעיק, רצונך, והוא מן התרגום רצון שהוא רעוא (שם), ונדהק לפירוש זה בלי ספק מפני פירוש התלמוד שאמר: אדם הראשון כלשון ארמי ספר, שנאמר ולי מה יקרו רעיק (סנהדרין ל"ח); ועוד רבים כיוצא באלה. ופלא גדול מה שפתר הבזוג גאונים שהוא מלשון תלמוד שקורא מחנה לגיון, ולא ידע שאין זה אלא מלה יוניית ורומית. ואמנם אם גם כל ישעיו וחפצו ללמד לבני עמו דרך לפרש המקרא כפשוטו, בכל זאת לא יכול להמלט לפעמים לעשות מדרשים על דרך העלי המדרש הקדמונים. הוא פתר דברי הקב"ה לאבינו אברהם קחה לי עגלה משולשת... ויקח לו את כל אלה, ועשה ויורד העיט ויורד העיט. והיה תור וגזל ששחט עם האיל והעגלה, ואמר כי אחרי שחיתתה ונתוחה החיה, והיה אות שהאמין בה אברהם שבניו יוצאין מתחת שעבוד מצרים לחירות עולם (דונש בשמו), וזה מדרש שאין משלו בזרותו. וכתב עליו דונש: ואין אנו צריכים לחבר ולגבב בפתרון פרשה זו מה שלא אמר אחד מן החכמים כמותו. וכן אמר למה נבחרו בצלאל ואהליאב, כי בצלאל מבני יהודה שהמשילו יעקב לגור אריה, גם אהליאב מבני דן שהמשילו משה לגור אריה, והאריה צר מאחוריו וככה הוא הבית, ויפה כתב הראב"ע על זה שזה דרש הדורש (שמות ל"א א'), — מלבד תרגומו ופירושו חבר רב סעדיה עוד כמה ספרים בחכמת לשון הקדש וקדוקה⁷. הראב"ע יכנה את רס"ג "הראשון מוקני לשון הקדש" (ס' מאוננים), אבל לא נקח דבריו בדקדוק כאלו יצאה לאמר שלפניו לא היה איש שעסק בחכמה הזאת, הלא ר' יהודה בן קריש היה קודם לו בזמן ועשה חבור בחכמת

(7) ר"ס חבר: ספר האגרון, צחות לשון הקדש, כן כתב הראב"ע בראש ס' מאוננים, ודונש הביא בכ"י הנזכר ס' תאגרון ומעתיק ממנו, ומביא גם את ס' צחות וקראו, וכתב צחות לשון הקדש. וזה הספר נחלק לשניים, ומביא דברים משער התלפזין, ושער ידיעת דגש ורפת. ומביא ממנו גם ס' ע' מלין ונקרא כתב השבעים, וענינו מן המלות שאין דומיותן במקרא בלתי כלשון משנה. וספריו ממין הזה מובאים בס' ארבעים לים' בלאפס 1849 עד 681. ועי' גרעש שם הערת 20 עד 531, אך אפשר ביתור אחד מספריו בדקדוק ותואו ספרו על איתות הגרון אשר כבר קצת דורות אחריו נאבד כאשר כתב ר' יונה בן נגאח ריש שער ס' מספר הרקמה על פי מש"כ הנאון בפירושו לספר יצירה. וראיתי להעיר כי בפירושו גם בדקדוק אתר ר"ס לפעמים לחגיגת הפשט הנלוי ובתר בפשט מתורגם וור, כמו בפתרונו וכל איש נסביתו מדם כמי דים כדכתיב הלא יגבדו דים; וכן יעזו בחותו בממונו, ואמר כי הוא בזה הפרשה לשון נקבת וכוולתה ל"ו והוא חק. ובמכלל יופי מביאו אבל באופן אחר, מלשון חיה, כלומר באופן שטוהו לו. וכן פתר חסין ית מלא חסן סעני נחלת. כל אלה בתשובת דונש כ"י, ויש שם תרבת כיוצא באלה.

(דודר ח"ד) מית

בחכמת הדקדוק⁶). וכן אין כל ספק כי הפיימנים הראשונים כמו מחבר הפיוט „אדון“ ויוסי בן יוסי שהכיר פיוט „אתה כוננת“ על עבודת יום הכפורים ועוד פיוטי אחרים היו בקיאים בחכמת לשון הקדש כי כל פיוטיהם כתובים על מהרת לשון המקרא במליצה זכה ואין בהם דופי ולא משנה נגד דרכי הלשון ודקדוקה, ודבר זה לא יתכן בלתי ידיעה ברורה בחכמת הדקדוק, ועל כן לא יאות לו „שם ראשון“ בחכמה הזאת אבל ראשון היה מן המשתדלים לתת לה תוצאות ולהפיצה בין בעלי דעותיו הרבנים ואמנם לרגל המלאכה אשר לפנינו, לא ראינו הכרח לדרוש ולתור בדרכי דקדוק ובמרו ידיעתו בחכמת הלשון, בשגם העמידוהו במשפט על אודות כל אלה חכמי הדקדוק והלשון הקדמונים והצליחו לפעמים להוליכו שולל בדעותיו. אבל היה נחוץ לנו להעיון על השתדלותו לדבר בפנות האלה, למען דעת מה רב טוב אשר עשה ר"ם לבני עמו להורות להם הדרך ילכו בה בתלמוד תורתם, וכי לא על ההלכה והתלמוד לבדם יחיד הדורש הישראלי, כי אם על כל מוצא פי ה' בתורה הכתובה ועל יד נביאיו וחכמיו במקרא יחיה האדם; ויהי מלמד להועיל לחפץ בישראל הדעה הנכבדה, כי הפירוש הפשוטי במקרא יוכל לעמוד אצל הפירוש הדרושי, למען יאחזו בה וגם מזה לא יניחו ידיהם.

כאשר מצא נכון לפניו ליסר פירושים על פי פשט הלשון, ולהורות לבני עמו גודל ערך דקדוק לשון הקדש, וכל זה בלי כל ספק מפני תרעומות הקראים, אשר אמרו כי הרבנים לא ישימו לב למקרא ומתעצלים בהבנתו הפשוטית, אף כן ומשעם הזה נתן אל לבו לחבר ספר המדבר על יסודי דת היהודית לפי מדת החכמה והחקירה העיונית, וקראו בשם „האמונות והדעות“. וקרוב הדבר כי פעולת הקראים בפנה הזאת הניעתהו לעשות כמותם ממצב הרבנים. ואמנם מלבד זה, רצה לזכות בזה הספר את הנבוכים באמונות והמשתבשים בדעות נפסדות, להסיר הספקות מלב הפוסחים על שתי סעיפים, ולהכות על קרקוד המכחישים אשר בעת ההיא פרו ורבו בארץ. וכן כתב רס"ג מפורש בפתיחת ספרו שראה בבני אדם ערוב המושגים באמונתם ודעותם. ולא כוון על הנבוכים מבני אומתו לבד כי אם על הנבוכים בכלל. ועל כן אמר: כאב לבי על מיני מן המדברים והתעורר נפשי לעמנו בני ישראל, ממה שראיתי בזמני מרבנים מן המדברים המאמינים, אמונתם בלתי זכה ודעותן אינן ברורות, והרבה מהמכחישים מתגדלים בהפסד ומתפארים על אנשי האמת והם תועים... והיה אצלי ממה שלמדני אלהי מה שאוכל לסמוך אותם בו... וראיתי כי היעילם בו חיבה עלי. ויותר מהמה שם מגמת לבו בחכמה הזו להשיב רבים מן המחשבה שהחכמה העיונית צרה לתורה ולאמונה, שהעיון בה מביא הכפירה ופסיד אל האפיקורסות (הקדמה אמונות ודעות), אבל יראם כי לא לבד שאין הפסד בעיון ובחקירה כי אם גם חיבה עלינו מן התורה והנבואה לדרוש ולתור בחכמה מעניני הדת האלהית, כי שרשי אמונת ישראל לא יוכחשו מן החכמה, כי אם יתעצמו בה. ואמנם הודיענו אופני החכמה מדרך הנבואה, מפני שדרך החכמה דרך רחוקה היא, והמבוקש היוצא על ידי העיון לא יושלם כי אם כסדה מן הזמן ובמדה מן ההשגה במופתים

עיונים

(8) ר' יהודה בן קריש תחזק אצל הקראים לאחד מהם וקראוהו משכילי (עי' באה"כ סי' ס"ו וסי' רמ"ו) ורש"י בליק צד ק"ו כתב עליו „והיה באמת קראי גמור“ ועיקר, מסכתו על מה שחבוי משה הכהני קצור מחוך דברי ריב"ק אשר בהם מבואר שחולק על הרבנים ואמר שהחולק על זה כחולק על המציאות, ואני אומר שחולק הוא האמת שמשה הכהני זיף דברי ריב"ק או כצאם מוסיפים על שנו. ויש על זה ראיות חזקות בשם' רסאלת ריב"ק שמביא פינסקער עצמו בהערה י"ב נמצא שמוכח אנשי פאס על בשלם קריאת תהלים נגד הדיון לעולם יושלים אדם פרשיותיו עם הצבור ש"ס ואחד תרגום, ומביא ראיה לביאור אינו מלה כחלכות גדולות. וכן מצאנו בכ"ס שיעשת גורת מלות מלשון משנה ותלמוד י' ל"ק צד קנ"ח. קנ"ו ועוד במקומות הרבה ואין זה דרך קראי. ופינסקער הפך את האמת (ד"ר ח"ד)

ויינים, ובהיות גם מונעים רבים אשר יכבירו עלינו מלאכת העין, מונעים בעבור זמרון ההכנה, מונעים בעבור התעצלות מבעית, ומונעים מפני שהספיקות שולטים באדם ומבלבלים אותו, על כן צדקה גדולה עשה עמנו הבורא ששמרנו מכל אלה וסרדום כלם, על ידי שנלה לנו ענין התורה שהיא כוללת האמיתיות שיביא אליהן זעיון, ואז אם יאריך הזמן למעיין ממנו עד שישלם עיונו לא יחוש לזה, ומי שהתאחר בעבור דבר מונע מזה לא ישאר בלי דת, ומי שלא ידע לעיין תהיה דתו שלמה לו ומניע אליה". מתמצית דבריו אלה אנו מכירים כונתו שכונן בחבור הספר הזה, ונכיר כי צרכי זמנו הציקוהו לחברו, ומתוך זה נדע עוד כי מצב זמנו היה רע בעיני אמונות ודעות.

אין מתכליתנו לבחון ולברוק השיטה הפילוסופית אשר לרב סעדיה, ורי לנו תארנו פה עיני הספר, ומה שרצה ללמד לבני עמו מן השרשים העליונים אשר זדת היהודיה נשענת עליהם. סדר אלה השרשים חלק הרב למאמרים עשרה, וכל מאמר ומאמר לפרכים, אבל יקדים הקדמה ארוכה כוללת ונראה ממנה כי על זשע בחינות היו פניו מיעדות: (א) סבת נפילת הספיקות לבני אדם. (ב) כונתו להראות להם הדרך להסיר אלה הספיקות ושבושי המחשבה מן החקירה ומן ההגדה הנאמנת כלומר מהקבלה הנבואית. (ג) יבאר מה היא האמונה וגדרה. (ד) יחקור לדעת שרשי האמת הנותנים ברור מצד ידיעת הנראה, ומצד סדע השכל, ומהידיעה ממה שחייבו ההכרח, ומצד ההגדה הנאמנת שהיא בספרי הנבואה. (ה) יבאר אופני הראיה בכח אלה השרשים. (ו) ידבר על סכלות האומרים שהעיון והחקירה מביאים לידי בפירה ואפיקורסות. (ז) שהוא להיפך, שחובה עלינו מן התורה והנבואה לחקור ולעיין בעיני הדת. (ח) נותן מעט למה ראה הבורא להודיענו מדרך הנבואה מה שמתקיים בחקירה ובעיון. (ט) יבאר הסבות הגורמות התרשלות באמונות ומציאות לדעות כוזבות. אסנה הפנות אשר אליהן פונה בעשרה מאמריו כוללות החקירה: בחדוש הנמצאים והעולם בכלל, ומציאות בורא שבראם יש מאין, ובסתירת דעות נפסדות באמונות החרוש, מהספיקות הנופלות בה, מאחדות הבורא, מן התארים, באור עיני התארים, בהשגתנו במחשבה את הבורא ומציאותו. מן החיוב למלאות מצות צורנו, במעמי המצות, מן הנבואה והנביאים, ענין ספרי קדש תועלתם וצרכם, נצחיות התורה והספיקות הנופלות עליה והתרתם, מיתרון האדם וכחו ויכלתו ובחירתו ואפשרות הידיעה והבחירה, וישוב הכתובים המורים העדר הבחירה. מן הזכויות והחובות אשר לאדם, מיסורי הצדיקים וטובות הרשעים, מרעת המרי והעמידה במרד, מסגולה התשובה וענייניה ותנאיה, מתועלת התפלה עם התשובה, מחטאות האדם אשר לא תכופרנה בלתי העונש. ממעלות התשובה; ויבאר שהמעשים הטובים והרעים נערכים לפי מדות עושיהם ותכונתם וחשיבותם, מעמדתם ומשפטם, ומדבר מוכות המחשבה הטובה ואשמת הרעה. אחרי אלה יחקור בעצם הנפש, ויביא חלופי הדעות בפנה הזאת וסתירת הנפסדות, שהנפש ברואה ולא תפעל אלא בגוף, שאין מן הרעה שנתחברה בגוף פחות ממנה, ועל כן הנפש והגוף יחדיו פועל אחד, והמה שניהם גמול אחד ועונש אחד. הבורא שם להתחברותם מדת ימים. הנפש אחרי הפרדה מהגוף נשארה קיימת. במול דעות המאמינים בגלגול הנשמות. וידבר מענין החית המתים ואפשרותה לפי השכל, התעצמותה מן הכתובים, ממסיפי האמונה הזאת ומי שיש לו חלק בתחית המתים, ממעמד החיים אחר התחיה ומקבוצת בהעולם הבא. וידבר מן הגאולה לישראל, מומני השעבוד ומן התשובה וזמן הקץ, באור הקצים, מהמאורעות לימות המשיח, שכל הנחמות והתקות המבוארות במקרא לא השלמו

עדיין. ושוב תורר לרבר מן השכר והעונש לאחר המות, ומעצימו מן המושכל ומן הכתיב ומן הקבלה; ממהות הנמול ומהות העינש, ומן המקום לאלה הנמולים והעונשים וזמנם, שהנמול והעונש לערך המעשים ורבוים, ומעטם, ומי מן החוטאים ראויים לעונשים היותר קשים, מעבורת הצדיקים בעולם הבא, אבל עין הנמול על כל מצוה ורת והשתדלות. במאמר האחרון ידבר מן המדות שיבור לו האדם, שמקבוץ מדות שונות תושג השלמות מן האנושיות, מדות האהבות להטוב ותנאה ומדות השנאות להרע והמנונה, וחלק המדות לשערים שלשה עשר אשר מהן נופלות בגדר האהבות ומהן בגדר השנאות, וראשית דברו שער הפרישות והמאוס בתענוגי עוה"ז, ואומר שזה מדה טובה לאדם כשיתנתג בה במקומה ורעה בהפרה. וכן הענין באכילה ושתיה והמשגל שהם השער הב' והג'. וכן יבאר בשער הר' בענין מדה החשק. בשער הה' ידבר מקבוץ המסון שהוא מנונה בגדרו לו כל יגיעתו ומחשבתו, ולפעמים יהיה סבת רעתו. השער הששי הוא שער הבנים, ואומר שהבנים טובה מצד ורעה מצד. השער השביעי ביישוב העולם, שהעוסק בה ודאי מדה טובה, מלבד שלא יעזוב כל הדברים והתעסק רק בשער הזה. השער השמיני הוא: החיים, והוא הבקשה להשיג אריכות ימים; ומבאר שהצדיק לא יאהב חיי העוה"ז רק מפני שהוא מדרגה לחיי העוה"ב. השער התשיעי הוא מבקשת השררה ומדבר בגנותה, ומה שנמנע הבורא בנפש האדם הגאווה ואהבת השררה אינו כי אם בעבור שתכסוף בהם לגמול העוה"ב. השער העשירי הוא שער הנקמה, ומבאר שהנקמה מביאה לידי הפסדים רבים, ולא נמנע בנפש אהבת הנקמה רק לקחת דין הבורא מן המשחיתים בארצות, כדי שיתקנו בני אדם. השער הי"א הוא שער החכמה, ואומר שמדת החכמה מדה שאין למעלה ממנה, אבל לא שיתרשלו בעליה מדבר וזולתה שהם צרכי החיים. השער הי"ב שער העבודה, וגם היא כלומר עבודת אלהים מעלה גדולה, בתנאי שלא תהיה ההתבודדות בה לכדה מבלי שיתעסק האדם גם בזולתה במה שצריך לקיומו ולקיום העולם. השער הי"ג שער המנוחה. אמנם המנוחה טובה וערבה אחרי ההשגחה הגדולה ותקן צרכיו והכנת כל אודותיו. ואומר על כלל דבריו, כי כל דבר מעוות וחסרון, אבל כשיתקבצו הענינים האלה כלם הוא הנכון הנמור, וידבר בסוף חבורו ממנוגי המוחשים ומה שהם פועלים על הנפש, ואין ישתמש בהם האדם לטהר מדותיו, וינהגן כפי הסדר שסדר בשערים כל דבר בעתו.

זה תוכן עניני הספר אשר און וחקר בסברת השכל והעיון, ובהיות העמודים אשר יסדו עליהם: המושכל והנבואה והקבלה, נוכל להוכיח כי כל ישעו וכל הפצו רק להורות לבני עמו דרך האמת בתורה, דרך ההשכלה באמונות ודרך המישרים בדעות, דרכים אשר לא נסתה כף דגל קדמוניו מן הגאונים לדרוך עליהם, אבל לא חשב ולא עלה על לבו להעמיד שפה פילוסופית לפילוסופים, כי אם להטעם לדעת ליודעי בינה, ותורה לנבוכי המסקות, ותשובות לרוגנים ומכחישים, וכל אלה היו דרושים לזמן ההוא יותר מכל הזמנים. ומן הפלא שאין ככל הספר מדברי חכמי התלמוד רק דברים מעטים, ומן המרדשים אין דבר אחד⁹, ולא מצאנוהו משתדל לישב האגדות הזרות או הרחוקות מן השכל, ולפתרם בדרך משל וציור לקרבם אל השכל כאשר

(9) ההנהגות מדברי חז"ל תמצא: כ"ב פ"י שהם אומרים ברוך שם כבוד מלכותו, מ"ה פ"א כל עזכותיו מרובין לו מעונותיו וכו'. שם: בתורה על הראשונות, שם פ"ב כל העונש מצוה אחת מסיבין לו וכו'. שם פ"ז ורב חסד משה בלפי חסד. שם פ"ח ב"ד מכין ועונשין שלא מן התורה וכו'. שם האוסר אחסא ואשוב וכו'. שם יכול יבאר על השבים ועל שאינם שבים וכו'. מ"ז פ"ד יכולין גוף ונשמה לפסור עצמם מן הדיון וכו'. שם פ"ו נשמות של צדיקים גנוזות תחת כסא חכבוד וכו'. שם קשה דמת לסת כמחם בבשר חז"ל. מ"ז פ"א ארבעים וכו', ואברו ר"ל שהם לים מכות. שם ושאלו על ז' תרועים מי הם וכו'. שם א"ר יונת חתת ב"י שני (דו ד ח"ד)

כאשר עשׂי הבאים אחריו המשכילים דור אחר דור, ואמר בספרו ענן הקראים (בפ' יהי מאורות כ"ו) אשר עשה רבי אליעזר לאותות ארבעה: כותל, ואמת המים, והאילן, ובה קול, על דרך נסיון היה, והלא אמר ובא האות והמופת ואמר לא האבה ולא תשמע אליו... ועשה כן, וכן אות בעבור שאנסה את ישראל. והנה נבחר לו לדמות אותותיו של ר' אליעזר לאותות נביא השקר מלפרשם על פי משל וציור ולהוציא הדברים מפשוטם. אין זה כי אם מהיותו מתון בדרך הדרישה הזאת, בדעתו כי הדרישה הזאת אם נפריו בה תביא לפעמים קלקול. וכבר ביאר דעתו בפנה הזאת באר היטב בספרו הזה. ודעתו בזה (מאמר ז' פ"א) שאם נעתיק דברי הכתובים מפשוטם מבלי הדחוק שיביא לזה, ונפרשם בדרך משל וציור, נוכל לבוא לסבור במצות השמעיית וההנהרות הקדמוניות והאותות הנזכרות סברות אחרות, עד שלא ישאר מהם דבר כפשוטו אך יעתיקו אל דברים אחרים, ומביא כמה ראיות באיזה אופן שאפשר לסבור במצות התורה על דרך זה, והפתרון הוא בטול⁽¹⁰⁾. ומה נראה כי אך מתון מתון היה נוהג בפירושים כאלה. ואף הסבה הזאת הניעתהו לפעמים לבלתי סור מפשוטו של מקרא במקום שפשט הכבוד אינו סובל הפירוש בדרך משל, שאז שב לאמונת התינוק, כמו שעשה בהעלאת שם אל על ידי בעלת אוב שלקה הדברים כמשמעם הפשוטי (פ' שמואל לר"י בן בלעם העתיק הרכבי הערה 20). והמתניות והשמירה מכמו אלה היו דרושות בזמנו, בהיות שיש מן הנקראים חכמים והיו באמת משוגעים בדעת, שהלכו בדרך הזה ועשו פירושים בטול מעשה המצות, וזכיר פה את האחד מהם והוא חזי הכלבי בעבור שהרב עצמו מזכירו בשם (מ"א פ"א), ותהי אחריתם הכחשת התורה בכללה⁽¹¹⁾. ומחקריהם המוטעים כבר החלו להביא הפסד האסונה בין המון המאמינים עד שהשרישו שורש פירה ראש ולענה בבתי הספר ומלמדי תינוקות היו מלמדים בספרים ובלוחות על פיהם, ובא רס"ג ונצחם והעביר זאת הרעה מקרב ישראל, (הראב"ד בספר הקבלה), מלבד חזי הכופר הזה מביא בספרו את אחד מן הקראים בשם, את בנימין, והוא בלי ספק בנימין האונדרי הקראי (מ"א פ"ד), ובטל שם דעתו שרצה להוציא מן הכתובים שהגמול והעונש על העצמת בלבד. אמנם יותר מהמה אינו מביא מן המחקרים או הדורשים בשמו כי אם מזכיר דבריהם סתם, ודרכו לאמר: יש מי שאומר, יש אנשים מעמנו חשבו, שמעתי יש אנשים שאומרים, וראיתי אנשים מאומתנו, וראיתי אנשים שואלים, ומצאתי בני אדם שואלים, וכדומה מן הלשונות האלה, ואמנם מכלם אין לברר אף שמץ דבר, אם כונתו על מה שמצא כתוב בספר או על מה ששמע מהם או בשמם. ומי שירצה להוציא מזה משפט שכבר היו לפני רס"ג חבורים אחרים בשאר ענינים מעניני הלכה (תולדות רס"ג הערה 6) עוד עליו להביא ראיה.

רב

שני גוג לא יוכח לימות המשיח. שם מי שכפר בתח"מ לא יוכח ליה"מ. שם עתידין הצדיקים לעמוד בלבושה וכו'. שם פ"ב סתים שעתידי הקב"ל להחיות שוב אין חורין לעפרם, ועוד קצת מאמרים שם מענין חות. ס"ה פ"ב אם ישראל עושין תשובה נגאלין וכו'. ס"ה פ"א העה"ל דומת לפדוהדר, יפת שנה אחת בתשובה וכו', תעתיב אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו'. אלו שאין להם חלק לעתיד וכו', וכל אלה הכנים בגדר קבלה רז"ל ולקחם כפשוטם.

10. ואעתיק פה קצת מ' סמין הנה שהביא שם. ולא יאכל חמץ שלא יהיה ביניהם זנות, על דרך כלם מנאסים וגו' מלש בעצ' עד חופצתו. לא תבעור אש, אל תצאו למלחמת שנקראת אש כמו כי אש יצאה מחשבת. לא תקח האם על הבנים, לא תהרגו חוקנים עם הבחורים כשהכבשו את אויביהם. (11) ע"י ליק צד כ"ו כ"ח מה שהביא מכפירותיו של חז"ל. וע"י גרעין צד 820 והלאה ובתולדות רס"ג לרש"ל רפ"ס הערה 31, ורס"ג חבר מאהים תשובות עליו, ע"י הליכות קדם צד ע"א מביא פינקס שם. ובאמונות ודעות ס"א פ"א מביא החבור חות. והנה שמעתי כי זה הכופר חזי אולי עשה פירושים כאלה ולבסוף הביאותו לידי הכחשת נמורה, וע"י גרעין בתעורות שבסוף הספר מ' 20 צד 588 מה ששער שהשאלות חשורה שבאר"ר מ"ג מ' מתו, ויפה אמר, ע"ש.

(דויד ח"ד)

רב סעדיה חבר פירוש על ספר יצירה בדרך הקירה (עיין תשובה רשב"א סי' תי"ח) ולא נדפס, כי זה הנדפס אינו ממנו כמבואר למעין בו. והרב באמונות ודעות מוכירו (מ"א פ"א) וקראו פירוש הלכות יצירה. ולכבוד מחבר פירוש ספר יצירה שלנו המיוחס לרס"ג נאמר כי לא עלה על דעתו לקרוא כל פירושו על שם רס"ג, כי איך ימלאהו לבו לחשוב שאדם אחד בעולם יאמין זאת אחרי שהביא בפירושו (פ"ב ט"ד) את ראב"ע ור"ת? אבל מפני שמצאו בספר שבמעט בכל דבור ודבור כתב בעל הספר, "פירש רב סעדיה", ובדעתם שרבינו סעדיה עשה פירוש לספר יצירה, חשבו בזדון או בשגגה שזה הפירוש הוא הוא פירושו של רס"ג ולא הרגישו ער היכן פירוש שהעתיק מר"ס ואיה מתחיל פירוש המחבר העצמי. והמשנה הזו התעה גם בעלי הביבליאגראפיה במצאם בפירוש הזה (פ"א ט"א) שכתב: "בספר צח ואשור אפרש, אמרו שספר צח ואשור מיוחס לר"ס מבלי דעת שהם דברי בעל הפירוש אשר מעולם לא חשב ליחס כל פירושו לרס"ג, ואמנם פירושו הזה נתקיים לנו בהעתקה עברית בכ"י (מינכען 221) עם פתח דבר¹², וכשר הדבר לפנינו להעיר על כל פנים על תוכן הקדמתו בצרה, ובמעט מלים על תכונת פירושו. הגה אחרי הערה קטנה מאת הותב או המעתיק אשר בה יודיע כי יחל לכתוב פירוש ספר יצירה אשר נקרא על שם אב המון, ומודיע כי מי שמיח לפירושו הוא מודיעו ורבינו סעדיה גאון וצ"ל, אז מתחיל להודיע עצם דברי הגאון ככתבם וכלשונם. תמצית הקדמתו היא: שחפצו לעמוד על דעות החוקרים בין מחכמי ישראל בין מן הפהילוסופים שבאומות בענין היסוד והשרש בממש הראשון אשר ממנו יוצאים כל הממשים הנגלים לעין רואים. ויציע דעותיהם (אשר קראן דעות כדרכו באמונות ודעות וכאשר רגיל גם בספרי הקראים) השונות וחלקן לתשעה פנים אשר קראם פרקים. ועם הצעתן יחבר סתירות הנפסדות. הרת הא' דעת האומרים שהומן נצחי ואין התחלה ואין סוף וזה הקטנות המחלטה וסותרה הרב מהכתוב ומהחקירה. (ב) מאמיני חומר קדמון אף שאימרים כי יש לכל הנראים התחלה ואומרים ג"כ שזאת ההתחלה בדבר פשוט לקחו האומן ורכב וברא ממנו זה העולם, וזה הפשוט לא יתחלק שהוא דק מן הדקים. ואמנם הדעה הזאת חלוקה לשלשה חלקים וכלל סברתם שאין יש אלא מיש והם קוראים ענין זה היסוד הפשוט והמעין והממש והאבן הקדומה, וסותר דעתם באיפן שסתר הראשונה. (ג) דעת חכמי ישראל כי יש תחלה לכל הנמצאות ואין להסתכל במה שלפני היצירה וזה צדק ואמת. אך אומר שאין מניעת ההסתכלות תשתרע על החקירה במחודשות, וכונתו שיש רשות לדרוש בדברים הנפלאים כמו מעשה בראשית ומרכבה אלא שנמנע פרסומם, והרבור בס' יהיה רק על דרך העברה ודמיון. (ד) מאמיני החדוש אלא ששמו יסוד המים יסוד הכל. (ה) מי ששם תחלת המחודשים יסוד האויר. (ו) מי ששם תחלתם יסוד האש. ושלש הדעות האלה סותר בסתירה אחת. (ז) מי שחשב שהענינים מחודשים אלא שסבר תחלת בריאת הבורא הספור (וכונתו הדבור), והביא ראיה כי בו יתפרדו היסודות והחלקים ובו תהיה מלאכת הנוסח והצורות. (ח) מי שקיים שהענינים מחודשים אלא ששם תחלתם הספור והאוניות, והוא אוֹמֵר בעל זה הספר, כי משים תחלת יצירת הבורא שמו יתברך שנים ושלשים דבר, העשרה מנינים, והעשרים ושתים אותיות. והוא שאין קוראם דוקא מופרדות. אבל אוֹמֵר כי ברא האויר והפקיד בו אלה השלשים ושתים דבר וסובר כי האויר חלקים מתחלקים יתחכם המנין (אולי

(12) זה כתב'י שאלו הוא בידי מאת הרב ר' אהרן יעלינעק והוא העירני על הפסוק אשר כתבתי בספר השנתי, תאסף' זאת תחכם המפיאר ר' נתום מאקאלאו — ששם נדפס זה המאמר צד 275 עד 298 — באשרי שחפ' נא בר, ואינו כן אלא שלא נדפס, ועת כבר נתקן. (דויד ח"ד)

י"ל יחתכם המנין), ובהיות כמו שמות שוות פי' בהיות המנין בחלק הרוח טורים אים ועמוקים חדש דמיונם, וזה האומר העברנוהו בסרעף ראינוהו ישר מבפנים וצריך לתוספת אני מספרה אחר זה... וכן האותיות בהפקידם בוראם באויר קרעוהו בקרע חדש בו דמיונים בעל היות מחולפות וחשבוניות משונות כפי כח כל אות מהם או כל שתי אותיות וכל המחבר יותר מזה... ותשלום זה הא"ך בדת ההשניית. (מ) הדת נכונה אשר על הו' והח' מקצתה היא א"ך התורה המסודר בראשית היצירה כי האש המים והאויר ומה שבמו מן הרכוב והחבור והצורה בראם ההכס ברוך הוא בבת אחת נאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ וגו' וכפי מה שפירשנו (בפירושו נה"ח) כי יסוד האויר והמים מוקצים (צ"ל מוצקים) אל הארץ. ופירשו הנביאים זה כי לשם בזמן אחד נבראו בנואם הקב"ה אף ידי יסדה ארץ וימיני ספחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחד... והאש והמים והאויר והעפר וכל הדמיון והצורה והגדרה והבור בריאה יצום היוצר יתברך שמו כלם בבת אחת בזמן אחד ועת מועט שבמעט וקל שבקלים. ובסוף דבריו אמר: ואחר שמנינו אלה התשע דתות ובראנו (צ"ל וביארנו) שעות כל אחד מהם והפוכה והשגנו כמה שעליהם מן הקנינים (?) והתשובות והראיות אחר כך ביארנו (צ"ל בדרנו) מבינותם הדת האחרונה שהיא הא"ך בבת אחת כלומר שהיא אומרת ומורה שהכל נברא יחד. לכן נשוב עתה ונעסוק בתשלום הקדמת הספר הזה ונאמר כי מסורת בידינו מאבותינו שזה הספר אברהם אבינו ע"ה חברו כמבואר בסופו, וכשהבין אברהם אבינו וגלה עליו הקב"ה, ולא אמרו שהוא סדר זה הספר על זה הסדר, אך אמרו כי הוציא וברא (צ"ל וביאר) אלה הענינים בדעתו ובחכמתו. יבין זה המנין ואותיות התחלת הדברים כפי מה שנבאר, וילמדם לנפש וילמדם לכל המיחדים אשר היו ויהיו מסורים ומקובלים בין אומתנו וזאת כתובים כלומר מסורים ומקובלים וגרוסים דור מפי דור ולא שהיו כתובים כמו שהיתה המנהג מסורה ומקובלת ולא כתובה אלא תורה שבעל פה, ואף קצת המקרא שנים רבות מסור ומקובל וזאת כתוב כמו משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקה. ובהיות הזמן אשר בו נקבצו חכמי ישראל ויתעסקו בה ויפיה ויעדוהו עדי מלין מאתם וייסדוהו, ככה עשו בו וכיוצא בזה הספר. ונפלו בו מקצת פסוקים לבאר דבריו ולחבר עניניו זה כנגד זה. והיה המקום אשר הועתק זה הספר ארץ ישראל לפי ששמות האותיות בהגיונם נחנו (צ"ל נהנו) מוצאים אותם דלתתו (צ"ל דל"ת ת"ו) ודומיהם. וכן עוד ריש דגש וריש רפה כפי מנהגם. ואחר שהגיע האומר להתחיל ולפרש זה הספר מסכים אני ליסדהו הלכה הלכה עד תומה ואחר כן אפרשה לפי שאינו רב המציאה וגם רוב העולם אין בקיאין בו פן יפול בו שנוי וחלוק ונאמר תחלה שהוא שמנה פרקים כל אחד מהם יש לו ענין וביאור. והנה העתקנו המתואר מדת השמינית בשלימותו, מפני שמצאנו בו נרמז במעט מלין תכונת פירושו ודעתו בכונת בעל הספר. אין זה מתכליתנו לעמוד על פרטי פירושו, אך על זה נעיר כי הסדר אשר סדר הגאון את הלכות ספר יצירה נוטה מאד מן הסדר שבספרי הדפוס וכן נוסחאותיו בו שונות מכל הספרים. והנה אם נשוה הדברים המביאים על שם רב סעדיה בהפירוש המיוחס כלו במעות להגאון עם קצת הפירושים שבכתב יד הנזכר נמצא שהם מפירושו האמתי. ונראה עוד שנים רבי יהודה הלוי בכורי מאמר רביעי בדברו מספר יצירה ועניניו וכונותיו השתמש בפירוש רב סעדיה והלך בכמה דברים בעקבותיו

רב סעדיה חבר כמה שירים או פיוטים בחרוזים ועל פי אלפ"א בית"א ובשוי הדלתות הסופיות, אבל בלא ששקל הנהגו אצל מסוררים אחיים. ומעדות תלמידיו מנהגם בתשובותיהם על דוגש שמענו כי כל שיריו וחרוזיו אשר חבר רס ג לא נשקל במשקל (ריד ח ד)

במשקל הערב (תשובות הלמירי מנחם 27), ונגד זה משהדל לשכל ידיו במליצת שיריו עד כי היו תחת עמו לחידות מפליאות אשר לרוב יקשה עלינו להבין חרוזיו ולמצוא בהם טוב טעם. ונהג בשיריו כמנהגו לפעמים גם בפירושו שהניח פשט הגלוי ובחר בפשט מחודר מכהיל וזר (לעיל 129 הערה 7). יש מי שחשב כי סבת הדבר היא יען „כי משוררי ערב גודעו לו ובעקבותם הלך ומהם ראה וכן עשה גם הוא בלשון הקדש" (קובץ מ"י גאונים צד 85 בהערות ואקס), ואין זה נכון כי כבר ראינו כי מאם בדרך השיר הערבי ובמשקליהם. אבל אמת הדבר כמו שאמרנו כי אהב ר"ם הדרך הזה גם בפירושו, וביחוד בשירים כי בזמן ההוא היה קושי הלשון במליצת השיר נחשב ליופי והדר (צונץ על הפיוטים צד 117), ודבר זה יתאמת לנו אם נשוה מליצת שיריו אל מליצתו הפשוטית. הגה מפיזיו הגדפסים ראינו ממנו: סדר עבודה ליום הכפורים, מנין תרי"ג מצות עם פתיחה ואזהרות, ובכל אלה הפיוטים מתנהג בכבוד הלשון וקושי הדבור ובונה לו שמות ודבורים מתמיהים, ונגד זה יש לנו ממנו שתי בקשות במליצה פשוטית אשר לשונם צחה וקלה כלשון המקרא למיחר.

וכן נתחם לו מאמר בלשון ערבית על עשרת הדברות והוא פיוט¹⁸. ועוד כמה פלות ופיוטים, ובעל ספר הקבלה מביא ממנו ספר הגלוי וידבר בו לדעת קצת מחשבון הקצים (גרעץ 536). ואמנם לפי הנראה מספר הקבלה ענינו מקורותיו ומן הטובות אשר עשה לישראל, מן הספר הזה ראינו העתקה מקצת הקדמתו (צופה למגיד תרל"ג 203), הספר כתוב ערבית, ומודיע בהקדמה שכראתו את דברי החרם שכתב עליו דוד בן זכאי וסיעתו וגוהו על כתבו מגילה להרמות לנביאים כאשר מנביאי השקר מפוסקת לפסיקים ומנוקדת בנקודות ומיטעמת במעמים, כתב נגדם בזה הלשון ובראות הרשעים שחברתי ספר בלשון הקדש בפסוקים ונקודות וטעמים התחילו להתלוצץ ואמרו כי זה ספר נבואי וזה מסכלותם כי הם חשבו, שגדרי הספרים הנבואיים היותם בפסוקים ונקודות וטעמים ואינם כן גדריה וכו' ומוסיף לרמוז על ספר בן סירא ועל ספרי חשמונאים ועוד אחרים שכלם בפסוקים ונקודות וטעמים ואין אחד מהם נביא. אבל קיבלים אנו על המצתיק את ההעתקה הזאת מתוך ההקדמה (הקראי אברהם פירקאוויץ) כי לא הודיע יותר מענין זה הספר. וחבר רס"ג ספר העבור בלשון ערבי בחשבון התקופות והמולדות (גרעץ שם). והנה אין להכחיש כי כל אלה החבורים השיגו מבוקשם להעביר רעת המכחישים ולהסיר הסכנה לכלל ישראל ולהכות על קדקוד הקראים, ובצדק כתב הראב"ד: „ועשה טובות גדולות לישראל והשיב תשובות על הצדוקים ועל הכופרים בתורה", ואין גם להכחיש כי הוא פלס מסלות חדשות וישרות באמונות ודעות בקרב עמו, והראה להם הדרך בהבנת המקרא על פי פשוטו ולפי יסודי חכמת הלשון. אמנם יותר ממה שפעל בכל הענינים האלה, הגדיל לעשות בחכמת התלמוד וההלכה, בה הראה דרך חדשה וישרה למוצאי דעת, פירושו ופסקיו חבר במדר הגיוני ובלשון ברורה, ונבדל בזה מכל הנאונים שקדמותו, והיה מורה דרך לכאים אחריו.

אם נתבונן בכל תשובות הנאונים עד זמנו, נראה כי יתרון תשובותיו עליהן כיתרון האור מן החשך. לשון ברורה וסדר נאה וחלוקת הענינים וסברת השכל מישלים בכלן. בכמה מתשובותיו נראה, כי אהב לתת יסוד לפסקו מן הכתוב ולעשותו למקור ראשון

18) זה המאמר נדפס באמשטרדם תע"ז, ומנהג אנשי תונים לאסרו בשבועות אבל לא נאמר שם כי מחברו. ונמצא במחזור ישן של תונים ושם מסופר שרס"ג תברו, ובשנת תרכ"ח חשתיק אחד מהלמירי ללשון ערבית ואשכנזית, ועי"ש בהקדמת המצתיק. (דוד ח"ד)

ראשון אשר סמנו תוצאות משפט¹⁴). ויברר החלטותיו בסברה ובראיות מן הקבלה ונהג בעיוניו בהלכה כמנהגו באמונות ודעות, להיות דן בחקירותיו על פי הכתוב והמושכל והקבלה. דרך הגאון הזה לחזור ולשנות את השאלה שנשאלה מאתו בלשונו הברורה בתחלת תשובתו. ומנהגו להתחיל תשובותיו בלשון הזה: אם כך היה המעשה כמו שכתב בשאלה, ופורט עוד הפעם את השאלה, וזה בלי ספק מראנה מדבר פן מעו השואלים בשאלה או כתובה בלשון שנוכל לשמוע ממנה מה שלא רצו ומה שלא כונו, על כן כופל את השאלה בלשונו להודיעם מה שהבין מתוך שאלתם, ומה נראה כמה גדולה מדת והירותו והשכלתו בכל עניינו. ולפעמים כותב בלשון הזה אך לא ראה לחזור ולשנות מפני שלשון השאלה ברורה ומפורשת. רבות מתשובותיו כתובות בלשון ערבי, וזה כשהשואלים כתבו בלשון ערבי או השיב להם גם הוא בלשונם. סגנון תשובותיו בסדור נאה והגיוני, ולרוב הוא דן בכל צדדי השאלה האפשריים, ולפעמים גם על דינים הנוגעים בענין השאלה אף שלא נשאל עליהם ביוחד¹⁵). לפעמים מכריע ומחליט ומוציא הדין לאמתו לפי סברת שכלו ושקול דעתו מבלי לבקש לו ראיה מן התלמוד, ואף מצאנו כי לא נמנע מלחזות דעתו בכונת הקדמונים. אף במקום שמשאו ומתנו של הגמרא הולך על דרך אחרת¹⁷). והנה תארנו עד הנה בקצרה תכונת תשובותיו ודרכו בהן וסגנון חקירתו והרוח החולך בכלן, ומה נראה כי דרכו דרך דרך חדשה אשר לא שערה קדמוני, ובצדק נוכל לאמר, כי רב מעדיה נאון ברא חרשות על שדה ההלכה והקריב יותר אל המושכל. והיה בזה רכס של קצת גאוני אשר באו אחריו ואשר דרכו בעקבותיו, ופלסו נתיבות לדורות הרבנים, וביחוד בספר ובמערב.

פרק ששה עשר

פסקיו ותוראותיו בהלכה.

רב מעדיה עשה כמה חבורים בפסקי הלכה, האחד הוא ספר מוסאות ומהרות ועוד היה בידי הפוסקים הראשונים (אשכול חא צד 155 סמ"ג לאוין ק"א), וכתב גם חבור על הלכות נדה ונקרא אצל הראשונים פירוש הלכות נדה (ת"ס נדה ל"ו. ר"ה אב"י, ס"ז ד"ה פתחה). ואולי הוא חלק מתוך חבור מומאה

14) ראה בש"צ ח"א סי' כ"ד בענין גדול תאחיס ליבוס. ש"כ סי' מ' בענין גם שלא תניע לידת תוכיח מהכתוב ושוב מהמשינה. ח"ד ש"ב סי' ל"ח סוכיח שהנורה שבויה מן הכתובים. ח"ח ש"ד סי' י"ג וחשבונות נמצאו בחזרה וכו'. ח"ה ש"ה סי' כ"א ודין ש"ש לשלם הכל וכו' כמ"ש בתורה ואם ננב יגנב מעמו ישלם לבעליו. ובתשובת גאוני שבבית המדרש ש' ד' סי' כ"ב מן התורה ומן תנאים ומן המשנה ותלמוד מצאנו ראיות ותלכות כי כל העושה דבר באונס פטור הוא ממנו.

15) א"צ לדוגמאות פרטיות על כל זה, כי מן פשוט בכ"מ בש"צ, ושולח ה"ל שבב"ה, ויפת יחס הרב המו"ל ר' יואל מילעלר בהערותיו כמה תשובות לרס"ג ע"פ מה שהכיר מלשונן ומסגנון שהם לרס"ג אף שלא נזכרו על שמו.

16) בש"צ ח"א סי' י"ב לענין מי שנמלך אחר שחלק ליבוס, ותולד בו מה בין חולק ליבוס לענין ירושה. שם סי' כ"ג לענין מצוה בגדול ליבוס ביאר כל דיני קדימת ליבוס. שם ש"ב סי' י' בנשמן על אשת איש פרס כל דיניו. ח"ד ש"ה במלות על המשכון וכתב ארבעה חלוקי דינים. ואעיר בזה שר"ם קורא לכל דין. שער"ש עניניו כמו בבא בתלמוד, וכינוי זה לכונה זו רגיל גם באמונות ודעות. והמו"ל תשובות הגאונים בב"ה תנ"ל עשה שם סי' ו' הערה ג' צד 27 הנהי' שלא כדון, מפני שנעלם זה ממנו שכתב שם בתשובת נ"ב ב' ענינים וסמנים, שני שער"ש ותחת הרב המו"ל שני שבויות ואינו נכון, אלא שהנירסא בתוכה עקר והכוונה שני אפשריים או בבות.

17) ע"י ש"צ ח"ד ש"ד סי' נ"ב שכתב בפירוש המשנה דכתיבת צ"י אע"פ שיודעין אנו וכו' ואע"פ שמשאל מעמידה בנותנה לו: דין ודברים אין לי עמך בטנה, ובי דב יעקב משמיה דרבינא מעמידה בשתי פמיסות, אעפ"כ מקום הניחו גם לנו ויכולנו להעמידה בתנאי ב"ד וכו'. ובח"א ש"ז סי' י"א מובא דין מספר חשירות שחקן רס"ג ופסק שקדושי קמן דיוין קדושין, ורב שרירא גאון כפני שלא יכול לקיים מסקו והיטיר ברייתא פשוטה, אמר שהדברים מווייפים על שמו של רס"ג, ועי"ש בהג"ה שנמצא על הענין וביבמות ק"ב(ז) וכו' (דו"ר ח"ד)

וטהרה (תולדות ר"ם הערה 19). וחבר סדר תפלה, והקרמונים העתיקי
הרכבה דברים מתוך סדרו. את הסדרו בשלמות לא ראינו, ואמרו עליו כי עודו בכתב
יד באוצר הספרים המכונה „באדליאנא“, ונכתב בלשון ערבי, ונמצא בו גם תפלות
ופיומים שחבר הוא עצמו. והיה שמו העצמי „מבוא לתפלות ודיניהן“ (גרעץ הערה 20)
צד 537). ואמנם לא נוכל לשפוט על דבר שלא ראינוהו בעינינו. אבל מן ההעתיקות הפרטיות
הנמצאות עמנו בפוסקים ראשונים נראה כי כל מה שמובא מן הסדר הוא בלשון עברית,
ובין הסעתיקים קצת חכמים אשר לא הבינו לשון ערבית ועל כן עוד הדבר שקול.
מן ההעתיקות שהגיעונו נראה שרס"ג לא לבד סדר התפלות חבר, כי אם גם עשה
תקונים והסיר לפעמים נוסחא אשר היתה לפי המנהג הקדום. כמו באמרו „אסיר
לומר: ואור חדש על ציון האיר, בברכה זו (ברכת המאורות) מה מעם, לפי שאין
אנו מברכין על האור העתיד להיות לימות המשיח אלא על האור שאנו רואין בכל
בקר ובקר... אבל אם בא לומר סבךך ברכה לבטלה“ (סדר ר"ע 4), והלא מביאר
מזה כי המנהג הקדום היה לאמרו. ולפי הנראה מתפלות הספרדים נהגו בספרד כרס"ג,
אבל בני אשכנז וצרפת לא נהגו כן (סור א"ח סי' נ"ט. הגמ"י בסדר תפלות אות ד'
ובכמה פוסקים), וכן מצאנו שאף הגאונים שאחריו נהגו כתיקונן לענין ברכת שהחינו
ביום הכפורים נגד רב עמרם (סור א"ח סי' תרי"ט). ואפשר מאד כי בכל הדברים אשר
נשו בני ספרד מסדרו של רב עמרם הואילו הלך אחרי סדרו של רס"ג המאוחר לר"ע.
הגאון מאריך בענין המנהג שנוהגין לאמר כליל יום הכפורים כל נדרי ואסרי, אשר
הגאונים שקדמוהו ורב האי גאון לאחריו עיזו על המנהג, ולפעמים בדברים קשים,
וקראוהו מנהג מעות או מנהג שמות, ולא עלתה בידם לבטלו בקהלות, כי אל החמון,
המנהג קדוש יותר מן הדת ואין לך טובשל העומד בפני המנהג. אבל רס"ג קלע אל
המסורה ולא החמיא, הוא לא לקח מהם המנהג אשר קדשוהו חזן אבל באר להם ענינו
והסיר על ידי זה ממנו הסכנה המוסרית. רבי יעקב בעל המורה (סי' תרי"ט) מביא
לשוננו ממש ואמר: ובסגנון זה כתב רב סעדיה ז"ל (מזה נראה שהיו הדברים לפניו
בלשון הקדש): ויש שעושין כן עומד שלוח צבור כליל צום כפור ואומר כל נדרי וחסי
ואסרי ושבויעי וקונמי שנדרנו והחרמנו ושארנו ושנשבנו וקיימנו על נפשותינו מיו"ב
שעבר עד יו"ב זה שבא עלינו כלם חזרנו בנו לפני אבינו שבשמים... אין כאן לא
נדר ולא שבועה... יש בכאן מחילה סליחה וכפרת כמו שכתוב בתורה הקדושה ונסלח
לכל עדת בני ישראל – כי לכל העם בשגנה. אלה דברי רב סעדיה ומיסוף עוד: כי
תקין רבנן כל נדרי לעדה ששגנה ואסרה אסר על נפשה בבית הכנסת, כגון נדרי
שגגות ואונסין, שגגת צבור בדכתיב ונסלח לכל עדת בני ישראל, אבל מי

שנשבנו

ועי' בסור א"ע סי' מ"ג. ואמנם תשובותיו אשר בהן תותך הדין רק על פי שקול דעתו וסברת שכלו אחרות הן,
וסתן שם ח"ד ש"ב סי' ל"ח בענין שוחטין. ובח"ח ש"ר בענין מי שמת ונמצא כתוב בפנקס שיש לו חוב על אחר.
(1) בסדר רב עמרם גאון מביא בענין ברכות המאורעות (ד'): ובענין ברכת אשר בגלל אבות בנינו גזל
שארין למימיה מפני שיש בה דברים שאין ראוי לאמרם (נ"ב), ובעשר (ע') כתב חדש של פראנקל 1859
צד 407) אמר בשם סדר ר"ם כי סדר עבודת אלה כוננת חבורה תחכמים תקדמונים, האבודים מעתיק דבר
דברים ממנו במקומות ספורים. וסובא גם בספר הישר לר"ח דף ע"ג, ועי' בתולדות רס"ג ח"ל תערת 21.
ובסור א"ח מביא כמה דברים בדיני התפלה בשם רב סעדיה גאון והם מתוך סדרו, עי' סי' ס' בענין אמירת אור
חדש על ציון האיר. סי' ק"ב בענין אמירת רצח במנחת. סי' קל"ב בענין ברכת התורה ועיין שם בב"ב בשם
אבודרים סי' רצ"ט בענין כוס של תבדלה. סי' תפ"א בענין מי שרוצה לשחות כוס חמישי כליל פסח. סי' תפ"ט
בענין ברכת סמירת העומר. סי' תרכ"א בענין סדר תוידי. עוד שם: שראוי לומר לפני חשם התחורו כמו
שאומר אנא חשם, סי' תר"ט בענין התקפה בימי סוכות. וכל אלה בלי ספק כתובים בסדרו, וראיתי בהאשכול
ח"ב צד 54 שהביא דברי רס"ג בענין חשמות שאינם נסחקים שמונה ששה, ושם צד 65 כתב רס"ג יודי מסוקם
צבור קורא אותם כשהקורא מגיע אליהם ואח"כ חזר הקורא וקורא, ופרסם אחד אחד. ובנביאים ג' דאפשרת
זכרונם ב', ונראה שזה מתוך סדרו. ורש"ל רפ"ט בתולדות ר"ח תערת 21 שער, כי המפרדים נמשכו אחרי
סדרו של רס"ג והאשכנזים אחרי סדרו של רצ"ג, וכבר הראיתי לעיל אצל רב עמרם גאון שלא כוון יפה
(דוד ה' ד')

שנשבע כל השנה להחזיר שבועה ולבטלה לא (מור או"ח שם). והנה בחכמה חדל לשלוח יד בהמנהג אשר העם יצדיקו קדש, אבל יבטל מחשבת התועים החושבים כי היתה הנדר והשבועה ביה"כ יוכל להפר נדרי איש ואיש אשר נדרו ונשבעו בכל ימות השנה שעברה, כי אם יורה דעה ויבינם כי זה ההיתר אין לו דבר עם נדרי היחיד ושבועתו, אבל נעשה התקון בעבור שגגות העדה, אם שגגה בנדרים ובשבועות ובחרימים, ולא נמחלו כי אם לכל עדת בני ישראל. ונזכר עוד ספר השטרות לרמ"ג, ורב שרירא גאון אמר שיש בו דברים אשר הוסיפו אחרים וטעו בהיותם סותרים המשנה והברייתא. ואין אפשר שר"ם כתב כן שאין משנה שלמה אובדת ממנו (ש"צ ח"א ש"ג סי' י"א). ואמנם במקום אחר מביא רש"ג פסק בענין שלוח הגט על שם ספרי רב סעדיה (שם ש"ב סי' ו') והוא מכוון בלי ספק על ספר השטרות. עוד חב"ס פ"ר הפקדון אשר בו באר כל דיני פקדונות (בית הבחירה לאבות במבואו), וספר בדיני נחלות והוא נמצא בכתב יד באוצר הספרים באדילאנא (גרעץ הערה 20 צד 536). ולפי עדות הקראים חב"ר גם ספר העריות (ל"ק הערה י"א צד 174), ויחסו לו גם פירוש המשנה בלשון ערב (גרעץ שם). רב סעדיה חב"ר גם ספר דרכי התלמוד בלשון ערב וגם הוא לא נתקיים לנו בשלמותו², אבל יש לנו ממנו העתקות מעטות (גופי הלכות סי' קמ"ה סי' רכ"ד, יעיר און להרב חיד"א בכ"מ). אמנם נמצא ממנו קונטרס קטן: פירוש לשלש עשרה מדרות שהתורה הנדרשת ערבי. עתק ללשון הקדש³. ונראים הדברים כי החבור הזה הוא חלק מחבורו דרכי התלמוד. מלבד אלה נקראו על שמו קצת חבורים והם הפזוקן. התחיה, וספר החשובה (ע"י ש"ג ע' סעדיה ושפתי ישיש' וס' חסידים סי' תרי"ב י"ג), ואינם ספרים בפני עצמם שחבר רב סעדיה כצוהתם, כי אם הם פרקים לקחים מתוך ספרו האמונות והדעות (פ"ה פ"ו פ"ח), ונדרפטו ביחוד (רש"ל רפ"ב בתולדות רס"ג הערה 26). ונראה שהמוציאים לאור לא רצו בהתפלספותו, וגם לא רצו לאבד דבריו. אמונותיו ומוסריו אשר אין להם דבר עם הפילוסופיא, על כן הוציאו מכללו אלה הפרטים והדפוסים בפני עצמם, וקימו בנפשם תוכו אבל וקליפתו ורק.

(2) וז"ל גופי הלכות בשם ר"ב אשכנזי: סצאתי כתוב בדרכי התלמוד שחבר רס"ג בלשון ערב הא דאמר ריש ב"ב אר"נ א"ש גג המסוך להומה (צ"ל לחצר וכו'). ור"נ דידית אב"ר... ותלפתא כר"ג... אף דבעלמא הלכה כשמואל לגביה... היינו משום דפירושא דר"נ דידית אב"ר היינו מקבלת עצמו מאחרים לא כמו בעלמא שפירש דידית אב"ר היינו סברת עצמו. ותימא דהמניין בנכרא ויראש שאין מחלקת ספורשת בין שמואל לר"נ ואפשר דאף ר"נ פירוש קא מפרש ע"ש. אבל איתא להאי כללא בדונמא שנית שהביא ספ"ב דקדושין דאמר ר"נ א"ש יתומים שבאו לחלוק וכו' ואם הגדילו יכולים למחות, ור"נ דידית אב"ר אין יכולים למחות דא"כ סת כח ב"ד יפה. ומרתלה הדרב ב"ד כח ב"ד יפה תרי דלאו דידית משש. ושם סי' רכ"ד הביא בשמו כל זאת אומרת הלכה: וס' יר מלכא סי' ס"ח דתה כללו בראיתא אך רובן של תור, דמאי האי דמיתית ראיית משפחא רבב"ם ותוס' ורש"ב ור"ן וכו' נכרא אנברא קרמית? ואמנם סבאי גם ראיית ס' הנמרא, דאף דקאמר אטורא וזאת אומרת לא סלקין כותיה ואדחי לה בנמרא, וכל דבריו אין להם יסוד דענין הדחיית ככל ראייתו דא שרונה: תך וזאת אומרת ואומר דאין מכאן הכרח כלומר דזאת הבריות או המימרא אינה אוסרת כלום לבונה זו, או דבייתא ראייה על התפוך סמ"א ובוה לא אב"ר סעדיה נאמן כללו פעולם, אבל כוננו דואת אומרת סתם הלכה היא.

(3) זה הכי תי"ל תלמידו התיק תרב חבקי רבי שניאור זלמן שעכסער, ופתח בהקדמה אשר בה יתן דין ותשבון על תולדות התורה ושפת אליו הערותיו ומראה ראיות נכחות שהביא רס"ג חב"ר ולא אחר. ובאמת כל סבין סגנון למדור ולשונן יכיר מיד כי רס"ג הוא הכינוי גם יסוד... ולרוב הפירושים הם חדשים והדונמאות שהביא תן חדשות, ואין פת המקום לתעמיק ולפגל בהם. וראייתו לתער פת על מש"כ התכם הירכבי בוכרון לראשונים הנ"ל שדרכי התלמוד המיוחס לרס"ג אינו לו אלא לר"ש בן חנני, וראיותיו מפני שהרבט ס' הראשונים מוכיחים מכאן התלמוד בשם ר"ש ב"ח. ואמנם אינני מכיר ראיית זו בשום פנים. ר"ב אשכנזי מוכיח דרכי התלמוד והם, מכאן התלמוד ואיך אפשר שישפעת רב"א בשמעת, וכי לא יתכן שרס"ג ורש"ב שניות חב"ר כללי הנמרא? זה קראם דרכי התלמוד, וזה סתם התלמוד, ואמנם ראייתו שם בהערותיו שהתבסס עצמו אינו מחליש הדרב וכתב שם בהערת 61 כי אולי מכל מקום יש יסוד (דו"ד ה"ד)

והנה אם נשים עין על ענין ספריו ותכונתם נבין אנה היו פניו מועדות בחברו ספריו ומה היה חפצו ומגמתו. נבין כי מבחינתו במצבי זמנו עשם גם הכינם. ראה כי הוא דרוש לזמנו להראות מעות הקראים ולסתור שיטתם. ראה הסכנה האזרחית לבני עמו מרעות הכופרים המתחדשות בכל יום לערות עד היסוד האמונה בתורה ובמצוותיה. על כן התעורר נגדם כגבור מלחמה להגיד להם פשעם ולגלות שגיונם נגד ישראל ברור בשמש. אבל גם הוא הנבר ראה בעני עמו בדעת כתבי קדשנו לפי פשוטם, ואין דורש ואין ספק לדרוש ולתור במ בחכמה לפי מדת דקדוק הלשון, וכי בגלל הדבר הזה המכנים האמתים מעטים ורבו הטופלים אמונות שוא ודעות אשר אין להם שחר, ואף לסבת המעמדים הרעים האלה עשה ספריו הגדולים והמפורסמים במקרא ובדקדוק ובאמונות ודעות. ואמנם הרעה היותר גדולה אשר היתה פרושה בזמנו בקהלות ישראל היא שמוש דרכי התלמוד. הפירושים היו מעטים ודלים, לסגנונם חסר הסדר והערך ההגיוני, לשונם היה כבד וקשה להבין. וכן היה גם בתשובות רוב הנאונים, וכן היה בפסקיהם. הבחינה במראות החשיבות האלה העירה את לבבו להאיר אור חדש על הדרכים המשובשים האלה, להיות מלמד להיעיל לדורשי התלמוד וחושבי שמו לדבר אליהם בלשון שיבינו במשפטים הגיוניים ובדרך הפשוטי, למען יהיו הדברים סדורים בפיהם ונכנסים אל לבם ערוכים בכל ושמורים. ולא נפליג אם נאמר, כי רב סעדיה גאון היה לבני דורו ולגאונים אשר עוד באו אחריו, משובב נתיבות חכמת התורה, כי חכמתו היתה פלג אלהים אשר ממנו שאבו רבני ספרד וחסמיה בימים הבאים, ובדרך אשר הלך הוא, עקבותיהם נודעו.

אם באמת ובתמים נשים לב לכל אלה הבחינות הנאמנות, וראה לעיניו רב סעדיה גאון להאיש הנכון אשר לו הרצון גם היכולת לעשות המעשים למישור על שדי דת היהדות, לפנות דרך התורה, לזקק האמונות ולטהר הדעות, ונוסף על זה היה הוא האיש אשר תורתו היו מראה דמות נפשו הטהורה. תורת חסד היתה על לשונו, הצדק אזור מתניו, האמת והתמימות כאורים ותומים על לבבו, אמנם העת היתה רעה עד כי מדותיו הנכבדות הן היו בעוכריו. הן אחרי עמדו בפקודתו שתי שנים ועשה טובות הרבה לעמו מכל אשר היו לפניו, והנה זה האיש אשר קראו ממרחק על משרתו, ראש הגולה דוד בן זכאי שך את דרכו בסירים. זה הובוע בצע איש החמס והעושק בקש ממנו כי הוא יאמר טוב לחמסו ויאשר ויקים עולו. ויהי היום ויצא ריב בין אנשים בעסקי ירושה ויבואו לפני ראש הגולה למשפט והתנדבו לתת לו מעשר מכל הירושה למען יוציא לאור משפטם. והנה הגיע לראש הגולה בחלקו שבע מאות זהובים מזה המעשר, וחיש נתן בידם כתבי הפשרה בחלוקה ויצום ללכת אל ראשי הישיבה לקיימם בחתימת ידם. ויהי כראות רס"ג את הכתבים ובחנם, ראה בהם דברים אשר לא ישרו בעיניו, ויבקש מהם, מבלי הנד להם ערעוריו, ללכת אל רב כהן צדק הגאון בפומבדיתא. הם הלכו כאשר צוה עליהם ר"ס, וכ"צ חתם, ויהי כאשר חזרו אל ר"ס עם הכתבים החתומים אמר להם עתה יש בידכם הכתבים החתומים מראש הגולה ומהגאון בפומבדיתא עתה אינכם צריכים לחתימת ידי אך לא רצה להגיד המעט למה מונע מהם חתימתו, ויפצרו בו מאד והשביעוהו כמה פעמים עד שנלה להם מה שראה לערער על הכתבים, הם שבו אל ראש הגולה וספרו לו הדברים, וישלח את בנו יהודה אל רס"ג לאמר לו בשמו שיקיים השמרות, אך רס"ג ענהו לך אמור אל אביך כי כתוב בתורה לא הכיר פנים במשפט, אז שלח רה"ג עוד הפעם אליו

ימוד לדברי ר' בצלאל, על כן לא ראיתי להאריך עוד, ולפ"ד כללו של דבר וזה רס"ג הראשון אחרי סדר ת"א שכתב ספר מיוחד בכללים.

אליו את בנו ויצוהו לחתום. הכן בתחלה דבר תחנונים לפני הגאון שיעשה כמצות אביו, ויהי כראותו כי לא הועילה בקשתו ויקצוף ומלאו לבו לשלוח יד בר"ם. אנשי ביתו ותלמידיו בראותם זאת הוציאוהו מן הבית ונעלו השער בפניו. ותהי אחרית אלה כי החרים ראש הגולה את ר"ם והעבירו מנאונותו והעמיד במקומו אדם צעיר לימים זקמן בחכמה את רב יוסף בר יעקב. אכן גם ר"ם לא החשה והחרים את רה"ג והעבירו גם הוא אותו מראשותיו והעמיד במקומו את אחי דוד הוא יאשיה. ובכן נחלק העם לשתי מחנות ועברו קצת זמנים והי שני ראש הגולה ושני ראשי ישיבה כמורא, עד שתקפה יד דוד בן זכאי ובעל בריתו ובפרט בהיות בעוזרם אדם אחד ושמו כלב בן שראגר, בעל לשון וגדול בחכמה אשר מקנאה שנא את ר"ם, והוא היה עשיר גדול ויגדב ששים אלף וזו לשחרים ויהנו שחד רב לממשלה, ופעלו כי גלה יאשיה ממקומו לכראסן, וגם רב סעדיה הוכרח לעקור מושבו מסורא וישב במחבא ודבר אינו לו עוד עם הישיבה. ובקרב השנים אשר היה נחבא היתה רק התורה והחכמה שעשועיו ובהן חבר הרבה מספריו. ואמנם מן הישיבה פנה הידה פנה הדרה, ומקרב העם סר השלום. אחרי כן ויקר מקרה כי היה ליהודי אחד מארץ אחרת דין ודברים עם אחד מתושבי בבבל, והנה כל אחד מבעלי הדין ברור לו דיין, הבבלי ברר לו את ראש הגולה והנכרי את רב סעדיה ויהי כבואם לפני ראש הגולה אשר הומינו לפניו הפגיעו בו ויכוהו הכות ופצוע. הקול נשמע בעיר ויצא קצף מכני הקהל על ראש הגולה אידות העול והחמס אשר עשה לאיש ההוא. ויבואו חשובי העיר לפני כשר בן אהרן, חותן כלב בן שראגרי, אדם גדול בבבל, ויספרו לו את המאורעות המפריעים את השלום בעם ויאמרו אליו עליך הדבר לעשות כיכלתך להסיר המחלוקת, כי רק חתנך הוא המחזיק עוד. כראות כשר כי כנים דבריהם וצדיקים, קבץ את כל גדולי הדור לתוך ביתו וגם ראש הגולה עמם, ודבר על לבו מה הדבר הרע אשר אתה עושה, הטרם תדע כי אבד השלום מבינינו על כן חובתך היא להשלים עם רב סעדיה ותשכח מה שבלבך עליו. דבריו אלו עשו פרי, וראש הגולה ענהו כי הוא מוכן לעשות שלום, אף כדברים האלה דבר כשר עם רב סעדיה ומצאהו נכון גם הוא לעשות שלום. אז סיד באיתו המעמד נפגשו שניהם יחד רה"ג ור"ם וחבקי ונשקו זה את זה ויהי ברית שלום ביניהם כבראשונה. ויהי אחרי התפשרם שב ר"ם אל משרתו, ורב יוסף בר יעקב עזבה וישב בביתו אך לא מנעו ממנו די ספוקו. מן העת ההיא והלאה ישב ר"ם בשלום על כסאו עוד כחמש שנים. אמנם מרוב תוגיון נפשו אשר דאבה מרוב תלאותיו אשר מצאוהו, מצד ראש הגולה, איש שלומו אשר במח בו והגדיל עליו עקב ומצד שונאיו הקראים אשר הרעימוהו והכעיסוהו, ואולי עוד יותר ממראה עיניו

אש-

(4) בענין השנים שישב רס"ג במחבא ואם שב לשרתו, הדעות חלוקות. רש"י באגרתו כרב ונחבא סר ר"ם כמה שנים... ורב יוסף קם בדוכתיה כלל שני דבר ר"ם תרתי סרי שני ושכיב וכו', וכן הקבלה כתב ונחבא ר"ם כמו י' שנים ובמחבא חבא בר כל ספרי... והקים דוד ב"ו את רב יוסף... ואח"כ עשו שלום... ואעפ"כ לא הוסיף ר"י ולא שב ר"ם למאונותיו. ולדברי שניהם לא שב ר"ם למאונותיו. ולדברי רש"י קם ר"י בדוכתיה י"ב שנה ולדברי סה"ק י"ד וכן העתיק בעל קורא היריות. ובפירוש דברי חזקים המיוחס לתלמידיו ר"ם ת"ל החכם רפאל קירכהיים, כתב (ע' 26): הגאון ר"ם שנתן אסור בבית שומר שלש עשרה שנה נאסר בבית חמלים והעתיק מספרי הישיבה, וזה סותר כל התשובות שאם היה יושב במאסר י"ב שנה, ובי' שנים היו משך ימי מאונותיו. ולדברי הכל הי אחריי הפשרה כמה שנים, וזה יעקור כל התשובות. ואמנם תארת כל המאורע ע"פ ספרו של רב נתן בר יצחק הבבלי הנצחק ביוחסין שהוא — לפי דבריו — ספר מה שראה בעיניו בבבל. ובפרט שבועיקר יש להתאים דברי רש"י עם דבריו וגאמר שפ"ש: ולכסוף אפינים ר"ם ור"ד הנשיא ורב יוסף קם בדוכתיה, ס"ם הוא וצ"ל קם מדוכתיה כמו שספר ר"ג הבבלי. ומ"ש כלל שני דברים תרתי סרי שני, הוא מאמר בפני עצמו והמכוון על השנים שמתחלת המחלוקת עד יום מותו. אחרי כתבי זאת העירני ידידי ר"א עפשטיין שא"צ להגות. שהרבור. קם בדוכתיה רצה לומר שנשאר יושב בביתו שהוא מקומו, ומתאים עם לשון ר"ג הכתן: ישב לו... בביתו, דהיינו קם בדוכתיה, וביחסין תשלם הגי' ורב יוסף היה במקומו וזה ממש כדברי רש"י קם בדוכתיה. ויפת אמר.

(דור"ד ח"ד)

אשר ראה המכשלה בדורו והשחתת המוסר, מכל אלה מוט המוטטט איתן בריאות ונפשו תאכל על גורלו עד כי כשל כח סבלו ובלא עתו נר אלהים כבה בקרבו, ויהי כבן חמשים שנה כעלות רוחו אל האלהים אשר נתנה.

אמנם חיי איש מופת כמוהו לא ימדו לפי רוב ימיהם כי אם לפי פעולותיו אשר פעל. במעט השנים אשר רב סעדיה גאון חי על פני האדמה פעל יותר מכל הגאונים יחד. סבום כל המדות הנכבדות המכהנות פאר את אנשי המעלה אשר אך לעתים רחוקות מתאסות בקרב איש אחד, בו היו צרויות אשה אל אחותה אחת מהן לא נעדרה. נקי כפים היה ובר לבב, שינא עול שינא בצע, הוא לא נשא לשוא נפשו ולא נתן ידו אף עם איהבו ואיש בריתו לתמוך מעשיו במאומה אשר לא כרוחו וכרגש המוסרי אשר חי בקרבו. הלא ראינו איך המרה הזאת הבדילו לטובה מטרתה הגאון כהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא. הן כאשר נגש אל שניהם הנשיא דוד בן זכאי, לחתום שטר הפשרה אשר עשה בלא צדק ובלא יושד, הלא ראינו שרב כהן צדק לא התמחה רגע לעשות כחפצו מבלי התכונן אז גם ישר הדבר לפני אלהי הצדק. אמנם מה עשה רב סעדיה? בעברת לב מהור השיב פניו ומאן למלא בקשתו אף כי ידע מאד כי בזה ינתק פתיל הריעות אשר היתה בינו ובין ראש הגולה עד כה, כי חשב מוטב לו להיות נדרף כל ימיו מלעשות עול שעה אחת. ואולם כאלה המדות הנעלות אשר קנה לנפשו רצה לזכות בהן גם בני זמנו, ואך זה היה תכליתו אשר אליה היו פניו מועדות בכתבו ספריו. ועל כן עליו אמר בצדק כי היה ראש המורים ומבחר המנהיגים בכל פרק זמן הגאונים. ראש המורים היה במקרא, בלשון וברקדוק. ראש המורים השכל אשר תורתו מאירת עינים באמונות ומחכמות פתי ברעות. הוא אור חדש לעמו האיר על דרכי התלמוד להוליכם בטח בין נבכיו. הוא פלס נתיבות פסקי הלכה ברוח השכלתו, ובכל עת מצוא קלע בהם פרחי מוסר.⁵ הוא נתן נפשו על תורת הקבלה ונלחם כל ימיו עם ביזיוה ומחריפה. הוא השיב רבים מעון והחזירם ממדרס, ועצר כרכים מלכת אחי הקראים ומלפול ברשת זו ממנו להם יחיד עמד במלחמתו ואין גם אחד אשר יצא לעזרתו.⁶ הגאונים ממרוסם בלעגו מעוג עליהם הביטו בלי התכונן על הסכנה אשר תצמח מזה ואשר לא תאחר בואה, אכן רב סעדיה החזיק לתכלית המעשים הבין בלבו כי לא עת לחשיה הוא, וחוב קדוש הוא לקדש עליהם מלחמה, להאליים שפתי שקר המדברות עתק על חכמי ישראל, אשר תחת שואה ומשואה בין אלף סערות ופגעים היו מחזיקים בבית היהדות וקיימיה והחזיקיה. ועתה על איש אשר אלה לו נוכל לאמר באמת כי היה יחיד בפרק זמן הגאונים ובאברתו אברה סגולת עמו וגלה כבוד מישראל, אבל כבודו לא ירד אחריו אל קבר, הוא נשאר לדור אחריו. כל משכיל בישראל יתלה בשמו וכזרונות נשגבות ונאמנות ויאמרו המיד כי הוא העיר שחר חכמת ישראל בזמנו. הוא העיר את רוחה למעלה

(5) הנה כח מוכח ומה נעמו דבריו בתשובת אחת (ש"צ ח"ד י"ב ס"ו) על אחד שהחשיב שאין הגזירה הלה אלא על מי שהחשיב אותה שבועה. וכתב שודאי חלה על כל משקר בין שהחשיב אותה שבועה בין שאינו חושב אותה שבועה, והוא כמו האש ששורפת מי שסובר שהיא שורפת וכי שאינו סובר שהיא שורפת, וכמו הברזל שהוא חותך במי שסובר שהוא חותך וכו' שסובר שאינו חותך וכו' שם ח"א ש"ב סוף סימן י'.

(6) אחד היה רב יעקב בן שטיאל תלמיד רס"ג והקראים קראוהו העקש, והוא יצא והניח בעד רבו מחשיבות הקראים עליו. ויפת הלוי בן עלי השיב עליו בחזרוים, עי' לקושי קדמוניות בנספחות ס' ב' 19—25 וכן כתב נגדו סתל בן טעלית. ספר היכחה מנלה" ופיוס ג"כ שם צד 25—35, ואולי גם ר' דוד תבבלי אשר לדעת פינמקער הוא דוד אלמקטין שהבר ספר מן הכתות ומביאו בעל אשכול הכופר, וזוהי גר צדק וקראוהו בשם כבוד קיולס הגר (נספחות הנ"ל צד 16), אולי גם הוא המליץ בעד רס"ג למהור השונות הקראים, כאשר נראא קצת מתוך האגדה ששלח ר' מנחם הקראי לעקיקס הגר אצל ר"ס הרבן על אודות הלכות שחיטה, הביאה ר"ש פינמקער בנספחות צד 35. ואמנם בין הגאונים לא מצאנו אף גם אחד שהיה משתדל לקנא קנאת כבודו של רב סעדיה אשר כמעט נתן נפשו על תורת הקבלה.

(7) וי"ד ח"ד

למעלה למשכיל, והרוח הזה היה מקור חיים אשר הביע מימיו הנאמנים לנאונים
זבאים אחריו כבבל ולכל חכמי המערב, והוא הרוח אשר כספרד הכין כסאו
משל בה לשם ולתהלה דור אחר דור.

פרק שבעה עשר

נאוני פומבדיתא האחרונים רב שרירא.

הדרך החדשה אשר סלל רב סעדיה בהלמודו, והרוח המדעי אשר היה בו את
חכמת ישראל כשחר נכון היה מוצאם, להאיר נתיבות גם בישיבת פומבדיתא, עד
שנמ את נאוניה וחכמיה החל לפעם רוח חדשה. מעת נבקע כשחר אור חכמת רב
סעדיה נגלתה גם בקרבם חליפה גדולה בהשתדלותם ובדעותיהם. אם גם בר' כהן
צדק פגעה הרוח החדשה לא נדע כי לא הגיע אלינו רק ממעשה תקפו בהנהגת נאוניה
ומלחמותיו אשר נלחם כל הימים אשר עמד בפקידתו. הגאון הזה הלך לעולמו עוד
בחיי רב סעדיה (ד"א תרצ"ה). הגאון אשר העמידו במקומו היה מר רב צמח בן
בפנאי ומלך שלש שנים וגם מקורותיו ותורתיו ופעולותיו לא ידענו מאומה. אמנם
הגאון אשר אחריו הוקם על, מר רב חנינא בר יהודה אבי רב שרירא גאון
(ד"א תרצ"ח) בו כבר ניכרו רושמים אחרים כי חכמת רס"ג ודרכי הלמודו פעלו עליו
יעצומה. זה הגאון היה מבחירי הגאונים, כל אשר השאיר אחריו ברכה יודיע נאמנה
בי היה איש נפלה מרבים ביושר השכלתו. לשונו בתשובותיו לשון למודים וצחה
המליצה, סגנונו בסדר נאה ובסברה ברורה יברר וילבן ענינו. בידו האחת שורת הדין
משפט צדק ובידו השנית מדת היושר ותורת חסד. ואם נתבונן בתכונת תשובותיו
נראה כי רס"ג היה האור לנתיבותיו. והיה ר"ם חשיב בעיניו עד שעשה פסקו מקור
להוראותיו ושבתו וקלסו וקבע ההלכה כמותו (ש"צ ח"ד ש"ס י"ב). יש לנו ממנו
תשובה ארוכה כתובה בלשון ערבית בדיני רבית (שם) השאלה באה מקרואן היא
העיר אשר מאז היו בה בעלי סקרא ומשנה וחכמים גדולים וכבר בימי רב סעדיה גאון
היו מפיארים בחכמתם (פי' על דהי מתלמיד רס"ג) והיה מנהג אנשי העיר הזאת
שהיו מערימים על איסור רבית שהיו מוכרים קרקעות למראה עין בעשותם תנאי שאם
יחזיר המוכר את הכסף לזמן כך וכך שיחזיר הלוקח את הקרקע ובתוך אותו הזמן
קודם קיום התנאי היה הלוקח אוכל הפירות ונהנה בכל אופן מן הקרקעות כאמת לא
היה זה מכירה כי אם הלואה והערימו מרצותם להנצל מאיסור רבית. ועל זאת
השאלה היה רב חנינא נושא ונותן לכל צדדיה בעיון ודקדוק וסברה ומדבר בחכמה
מעיקר הדין עד שנחשוב את התשובה הזאת לאחת מהפנינים היקרים בין תשובות
הגאונים. והנה אין מתכלית מלאכתנו פה להציע סברותיו הברורות ותעצומותיו ודקדוקו
ועיוניו מפורטים, אך נשים לב רק על דבר אחד אשר בתוך התשובה להכיר תכונת
הפועל מתוך פעולותיו כי הוא יפרוש אור יקרות על מחשבות האדם הגדול הזה ומדותיו.
אחרי אשר ברר הדין לכל עניניו אמר: וזה שהשלמת השאלה אם יש לעשות תיקון
לחמול המוצרכים שהעם נמנעו מלהלוות מפני שהעם יראים מן המריבות... אם רצית
לומר שיעשה דבר שיפטר מדיני אדם על פי שיש בו עון מדיני שמים הרי הוא מה
שעשו המתחכמים... ואם רצית לומר שיפטר בו מדיני אדם ומדיני שמים לא יוכל
זה להיות כשהוא נהנה בהלואה (שם). הנה אנו רואים מזה כמה גדולה הקפדתו
להחמיר באבקה של רבית ועשה את כל ההערמות האמת בעיני שמים ואף ששורה
הדין נכבשה לפני התחכמותם מדות המוסר חזקה ממנה. וחייבים לצאת ידי שמים.

יכניה

(דוד חיד)

וכוננו באמרו שאין לפטרו מדיני שמים כשהוא נהנה בהלואה מפני שכשהוא נהנה בהלואה עשה עול ונגד חק המוסר ואין לעשות תיקון נגד המוסר אף לעשות חסד נגד בני אדם. ואולם מאד מאד יש להתאונן על מה שכמה וכמה מן הרבנים ברוב הדורות לא לסדו מדרתו ועשו הערמה להסב פני החק ולא שמו לב על הצד המוסרי המונח ברוח החק ועשו החקים מצות אנשים מלומדה. רב חנינא היה מאותם הגאונים אשר כבר עברו על מרותיהם בכחינת הכפיה על מנהגי הישיבות. וכתב באחת מתשובותיו אודת עיר שכבשה השונאים... ונאבדו כתובותיהם ונשאל מהם שיעשה להם חק בגביית הכתובה. והשיב להם תשובה אשר לא רבות כמוה בכל תשיבות הגאונים. כלה יפה וברורה במליצתה, נאה בחבורה, והגינות בסדורה, תחלה יברר עיקר הדין באפן אם היא מבקשת להתגרש ומורדת על בעלה ויברר גם כן הדין אם לא מרדה אלא מתגרשת בהסכמת שניהם. ומשני האופנים יודיעם מנהג הישיבה. ומסיים: וזה מנהג הישיבה וכן אני נוהגים. ועתה ראו אם יש לכם מנהג שהייתם נוהגים בו אחוז מנהגכם ואל תשנו מנהג אבותיכם... לענין הכתובה הכל כמנהג המדינה ואם לא כבר צוינו ופרשו לכם מנהג הישיבה (ש"צ ח"ד ש"ד סי' מ"ז). ומבואר מדבריו שדעתו שלענין תקנות הקהלות מה שמתקנים לשובת בני העיר אין הדבר תלוי בבקאות בחכמות ובמדעים כי אם בדיעת צרכי העיר ותועלתיה, אך הידיעה הזאת לרב מצויה יותר באנשי מעשה אשר דעתם מערבת עם הבריות ויודעים מכאוביהם וטובתם, אשר נדרש להם ואשר הוא אך למחסור, מבבעלי תורה וחכמה ליסודיות. ואמר כן מפורש במקום אחר שביד זקני העיר או המדינה לתקן תקנות לפי שהם יודעים מנהג מדינתם, ונתן כח לתקנתם כח התקנת עזרא שגזר וכל אשר לא יבוא לשלשת ימים יחרם כל רכושו וממנו למד שישות ביד זקני העיר לתקן תקנות לבני ערים ולכופם למה שתקנו) כללו של דבר מכל הפסקים אשר נשאו ממנו נראה כי דבריו במועצות ודעת במדת הצדק ושקולים בפלס חסד ואמת: ובצדק נאמר עליו כי היה מבחירי הגאונים. רב חנינא לא האריך ימים על ממלכתו ויגוע ויאסף בשנה אחת עם רס"ג (תש"ב). ראש כלה היה בעת ההיא בפומבדיתא רב עמרם, אולי היה אחי רב חנינא כי רב שרירא קראו דודו ולו יאתה, לפי משפט הישיבה ומנהגה, שיהיה ראש הישיבה תחת רב חנינא, אבל לא היה כן כי אם קראו את מר רב אהרן הכהן הוא הנודע עוד בשם כלב בן יוסף סרגדו להיות ממלא מקום רב חנינא. זה האיש לא היה מחכמי הישיבה ולא היתה תורתו אומנתו, אבל היה עשיר גדול, וזה מעלה למנהיג בעם, ועוד מעלה אחרת היתה לו כי היה חכם גדול בחכמות אחרות יתר על חכמתו בתורה ואלה שתי המעלות היו דרושות בעת ההיא יותר מזה. החכמות האחרות לרדות את הקראים ועושר ותקף רב למען יהיה לו גם כח ויבלת חומרת להחזיק את הישיבה אשר כבר רופפו עמודיה. הוא היה חכם פהילוסופי ולרעת קצת חבר ספר בחכמה זו וגם

(1) גם זה באותה תשובה בש"צ ומביאה הרא"ש כתובות פ"ד סי' כ"ד ומדרכי שם סי' קס"ד בפ"י בשם ר"ח בר יוחנן. ולמדנו מדבריו שגבר שרין הפקר ב"ד תפקד לא דוקא בב"ד אלא אף בראשי העיר, ומח שאמריו (ב"ח ח'): ראשון בני העיר להתנות על השערים וכו' ולהסיע על קיצותן נלמד מעזרא, ולדבריו מעשים מועילים אף אם יש חכם בעיר ובלא הסכמתו שלענין תקנות העיר הם כב"ד חשוב. אך במור ח"ם סי' רל"א ובב"י לא משמע כן. ותימה דבכסף משנה פ"ד ממכירה מיהי מן הריב"ש והרמב"ם לתקן דמהני בלא אדם חשוב ולא חלק עליהם.

(2) שם סי' י"ז כתב טעם למה בשלל הגאונים תקנת כתובת בנין דכרין. וז"ל עיקר התקנת לא חיתח אלא כדי שיקפץ אדם ויתן לבתו כבנו והיום ולואי שיתן לבנו כבתו שרוב בני אדם מניחין בניהם בלא מחוי ומתקנין בנותיהם וכמה פעמים הוצרך הרב (אולי צ"ל ח"ב) לגדות כל מי שירכב במתנת בתו ובנדוניא. ושם ש"א סי' י"ג תשובה ממנו בגביית קנס בזה"ל וספק על תקנת רב צדוק וע"כ הוא בלי"ם רב חנינא דנן. ובח"ח ש"ס תשובת בענין מי שהציל עצמו מפני שודדים בממון ומלשינתו וסגנונת נראה שהיא מר"ה הות. (ד"ר ח"ד)

וגם עשה פירוש על התורה (גרעץ 359 בשם מונק והחלוץ). יש לנו ממנו אך תשובות מעטות ואין בהן דבר מיוחד להתפאר. אך זאת נראה מתשובתו כי בישיבתו נשתנה צורת סופסי התשובות מאשר היו אצל שאר הגאונים. הנה בכל תשובות הגאונים אשר נתקיימו לנו עם האגרות שנשלחו נספחות אל התשובות נמצא שהגאון כתב את האגרת שהקדים לתשובה והתשובה היתה כתובה על פי מצות הגאון. מאת סופר הישיבה ולא נזכר שם הגאון הסציה, אכן בתשובות הכתובות על שם מר רב אהרן הוזה נמצא שהכל כתוב מאת הסופר ולא במגנון אגרת כי אם כגור דין היוצא מכית דין הגדול. וכה היא תחלת התשובה: שאלה זו יצאה לפנינו לשער הישיבה של גולה לבית דינו של אדוננו אהרן הכהן ראש ישיבת גאון יעקב חמור לבנו (ח"ג סי' ל"ז-מ'). וכנגד ומציה ימים: הלכך יקבצו הוקנים ויקראו התשובה על השאלה הזאת ויעמרו על ענינה יאות ויעשו כפי שפירשנו. וירמה בעינינו כאלו בכונה בקשו להאריך פני הישיבה על ידי זה ולהרים מעלתה אשר כבר הלכה הלך וחסר. וכן נראה מענין ההצעה הנספחת אל התשובה אשר בה הוא כמבקש רצון השואלים שישלחו כל ספקותיהם, כי כה כתיב בסוף התשובה: ואם יסתפק לכם דבר ישלחו לפנינו כתב למען נצום להשיבם כרת וכהלכה וילכו בדרכי הוישר ואורח סלולה כי כן דרך משפט האמת והצדק בעם ה' ונחלתו וסגלתו ואין לגמות ממנו לא ימין ולא לשמאל. בישיבת רב אהרן היה רב שיריא גאון אחד מחכמי הישיבה, גם בנו רב האי גאון ישב לפניו, כי כן ספר באחת מתשובותיו וחכמים אנו כמה שבתות שהיינו אצל מר רב אהרן גאון (ס' האשכול ח"א צד 3) ומביא מה שראה מנהגו ונהג אחריו). רב אהרן מאד העוה בנערותו נגד רב סעדיה גאון. כי הוא היה בעל ברית דוד בן זכאי במחלקתו עם ר"ם וירד עמו עד לחייו. ואמנם עותתו הזאת הושבה גם אל חיקו בעת גאונותו מדה כנגד מדה, כי כאשר עלה לגדולתו גם הוא היה ממרה לחצי אחד מחכמי הישיבה ואחותו מרעיו ויסרורוהו ורובו וישטמוהו, כי זה החכם מתנשא עליו לאמר: אני אמלך! האיש הזה היה מר רב נחמיה בר רב כהן צדק. והנה אף כי לא הצליח חפץ מנגדו לדחותו ממשרתו כי מוכי הישיבה היו עמו בכל זאת היה לצנינים בצדו וירעימהו ויכעיסהו. רב אהרן עמד במשירתו כמו שבע עשרה שנה והלך לעולמו (סביב שתי"ט) ואן אחרי מותו נבחר איש ריכו מר רב נחמיה הנזכר להיות ראש ישיבה. ואולם לא היה רצון לכל חכמי הישיבה, והגדולים והמובים בהם ורב שיריא בראשם לא היה להם חפץ בו ולא היתה ידם תכון עמו ואף לא באו אליו לישיבה. ויהי הגאון הזה בפקודתו כשמונה שנה (תשכ"ז) ויאסף אל עמיו. ולא שמענו אף שמץ מחכמת הגאון הזה ופעולותיו רק שמענו מן המחלוקת אשר היו לו עם רב אהרן גאון וסיעתו.

אך במרם נככה הרשף האחרון מתפארת גאון פומבדיתא ובמרם גלה כבוד הישיבה לכלי שוב עור, יצאו שני מאורות גדולים על ארץ בבל אשר האירו בנבורתם כמו שבעים שנה והלכו לאורם גם בומנים רחוקים. בכל הגאונים אשר משלו בפומבדיתא עד זמנם לא היה משלם בתקף המעשים וברכ עלילותם. הם היו מר רב שיריא גאון ובנו

(8) עי' בס' האשכול שהביא בשם רה"צ וחכמים אנו כמה שבתות שהיינו אצל ר"א ומבואר מזה שהאומרים רה"צ נולד תשכ"ט מעו שהרי כבר ישב לפני ר"א אשר מת תשי"ט ועי' לקמן אצל רה"צ שבררנו שנוולד ת"ש ואתי שפיר. ומפרש ס' האשכול באות ב' נראה שהרגיש בזה שכתב ר"א היה גאון בסורא אחר ת"ש ואחריו מלך רב שיריא קרוב לשנת תשל' ואחריו רב תאי נפטר שנת ת"ת. ולפני כרכורים כרכר לתפארת אספת הדברים. ברב אהרן ורש"ל כתב חומן שמלכו וגם זה רק בקרוב וברה"צ שינת זכות שנת פטירתו, וכל זה למח? שלא יגלה המעות דמוכה לפי החשבון הנחוג בזמן לידתו של רה"צ, וכן לא יעשה. ולהתנצלותו נאמר שזה הרב היה שרוד בפלפוליו ולא עסק בדברים קטנים כאלה. שאלמלא כן לא היה כותב שרב אהרן היה גאון בסורא ואחריו רש"ג ואחריו רב תאי גאון וכל זה לא היה ולא נברא ששלשם היו גאונים בפומבדיתא.

(דוד חיד)

ובנו סר רב האי גאון. ויהי בשנת ארבע אלפים ושבע מאות ועשרים ושמינה התישג
להיות ראש ישיבה סר רב שרירא בר סר רב חנינא גאון בר סר רב יהודה גאון
אשר שלשלתי יחסו נמשכת עד ורובכל בן שאלתיאל מורע דוד (עי' יוחסין וס' הקבלה)
אבות אבותיו היו נשיאים. וכן העיד רב שרירא עצמו כי אבותיו היו מן הנשיאים
יותו כאשר החלו ראשי הגולה להשחית דרכם משכו אבותיו הראשונים את ידם מן
הנשיאות ושמו מנמת פניהם להגיון בתורה והיו בכל עת מחכמי הישיבה ולעתים הרבה
מראשיה (אגרת רש"ג). ועל כן היה פתוח בחותמו צורת אריה סימן דגל מטה יהודה
(ס' הקבלה). הגאון הזה הגדיל מאד לעשות טובות לבני עמו הקרובים והרחוקים ללמדם
תורה ולהרבות דעת. הראש לצדקותיו אשר עשה עם ישראל אשר כתב בספר ראשי
היסודות לתולדות התורה שבעל פה וסדר דורות נישאה למיום הוסדה עד זמנו. יורה
דעה ויכין שמועה מכל הפניות הגדולות הנוגעות בספרות התלמוד, ישים מחשך לאור
על נתיבות תולדות המשנה והברייתא והתוספתא והתלמוד אשר היו עד העת ההיא
ההו לא דרך ושממה מבלי עובר. הוא און וחקר וברר אם נכתבו, ומתי נכתבו ומי
כתבם? בו ירדע דעתו מפורש ושום שכל כי רבי יהודה הנשיא אשר תקן את המשנה
כתבה על ספר ובריו). וכאשר יסדר בו בסדר נאה דורות התנאים והאמוראים וזמן כל
אחד ואחד מהם כן סדר גם סדר דורות רבנן מבוראי ודורות הגאונים עד זמנו. ובכל
אלה החקירות השתדל ליסד החלטותיו על פי ראיות נכוחות וברורות. ובדבר הזה יש
יתרון למלאכתו על מלאכת בעל סדר תנאים ואמוראים כי זה האחרון כתב סדרו בלי
ראיה ובלי הראות המקורות אשר מהן שאב. לא כן רב שרירא הוא הראה המקורות
אשר נשען עליהם. הן אמנם כי לא נוכל להכחיש כי לפעמים יוציא רש"ג תולדות
ממקורות אגדיים אשר לקחם כפשוטם והאמינם כפשוטם ואחרי הבחינה בהן נראה כי
הדברים לא יתכנו ועל כן לא נכתבו גם התולדות שהוציא מהם; בכל זאת ערך
מלאכתו גדול מאד. כי כאשר לא נאמר על כרם חמד משחת הוא יען מצאנו בו גפן
אומללה אחת או שתיים כן לא נאמר על מלאכת דעת כזאת הגדולה בהכנתה וחמידה
בשלמותה לא נרצנה יען כי לפעמים יש בה דברים אשר לא כרוחנו. אך נשפוט
עליה בכללה ואז נאמר עליה בצדק כי לא בא ככש הזה מכל מכמני ספרי הגאונים.
מתועליות זאת האגרת היא כי תפורש אור לפעמים על דברים סתומים בתלמוד אשר
לא ירענו שחרם וזלחה. ותודיענו כללי הנמרא במקומות הרבה וכללי וסנהגני
וישיבות בכל והיקנינהן אשר לא שמענום ממקום אחר. יתר על כל המעלות הנכבדות
האלה והתועליות אשר צמחו ממנה לכל דורס הספרות התלמודית, היתה זאת האגרת
לכל המחברים מזמנו והלאה מקור נאמן לשאוב ממנו דברי חכמה ודעת לצדדים שונים⁹⁴.

אך

(4) בענין כתיבת משנה ותלמוד כבר בברנו ששתנו ב"ב" יא"צ לתאריך עוד ועי' לעיל ח"א צד 98,
94. ח"ב"ב 261, וח"ג צד 248—248 ובמאמרנו בבית תלמוד ש"א צד 5 ותלמה ובטבואנו לספרא עם פי'
הראב"ד ומסרת התלמוד שלנו ועי' שערי תשובה עם חצרות איי הים.

(5) באמר הנזכר שבבית תלמוד הביתא ראיות על זה וכן על יתר הדברים שכתבתי פה ואין צורך
להפליס עי"ש היטב.

(6) במאמר הנ"ל רמזנו על המחברים שהשתמשו באגרת הזאת בין בתוכרת שטה בין שלא בתוכרת,
כסו רב נתן בעה"ע ב"מ ואינו מזכירה בשם. רש"י בפירושו וקרא שמה כתב תשובתו (גפין ס'): או פסק
סדרו (בתובות ז'): ולפעמים נמשך אחר פירושו ולא יזכירו. ובמאמרי תמצא תראיות. ובתוס' חצרתים קראה
כתב רב שרירא גאון (כתובות סו.) ובשם תוח יזכירו רבנו תם בספרי הישר (ס' תק"ב). גם חובאת מבבל ספר
התרומה ס' קל"ה ובהגהת מרדכי כתובות ס' רפ"ג. ובסוף כתובות ס' פ"א מספר אורן מתוכה בענין תקנת
גבית חוב וכתובה מספסללי דיהמי אבל אינו מזכירה בשם ובחקירת ספ"ג מביאה וקראה כתב תשובה.
וה"מב"ב בס' מלחמות בכתובות פ"ד קראה בשם, כיצד נכתבה תשובתה ויחזה לרש"ג ולרב האי בנו והירשבים
ב"כ (קנ"ג), יחסה לרב האי. ואחר אחרון בא רש"ל רפ"ב בתולדות רב האי גאון והכריע כדרכו ע"פ השערה
שנאמת יצא הכתב מפי שניהם. ואטנם מצאתי בתשובות הגאונים, שערי תשובה ס' פ"א שרב האי גאון עצמו
(דור"ח ח"ד)

אך בדבר אחר האגרת הזאת מיוחדת בערכה ואין שני לה בתועלתה כי נהיתה למנהיג ומורה דרך לזרשי קדמוניות ישראל, כי בדיעת סדר הנאונים היא היחידה המנהיגת אותנו בין נכחי זמניהם, ותדריכנו בנתיבות לא ידענו וזולתה ותעזרנו להבין השתלשלות תורת הנאונים מתוך תשובותיהם. ואמנם ברוב הימים קרה לה מקרה רע כי חלו בה ידים עסקניות ושבושה עד שהגיעו אלינו שתי נוסחאות אשר הן מתחלפות בדברים גדולים ועקריים. הנוסחא האחת היא הנוסחא שבספר יוחסין. ונאמר מיד כי מי אשר יש לו מעם חכמה יבין כי היא האמתית והעקרית. אך בזמננו זה יצאה לאור בנוסחא אחרת אשר הוכנה על פי כתב יד (ס' חפש ממנונים הו"ל הר"ר ב"ג בערלין תר"ח) והיא בחלוף גדול מן המקובלת מכבר. כי תחת אשר בראשונה כתוב מפורש ושום שכל כי לשטת רב שרירא גאון רבי אשר תקן את המשנה תקנה בכתב ורב אשי החל לסדר את התלמוד גם הוא כתב סדרו ומהדורותיו על ספר, הנה זאת הנוסחא החדשה עקמה עלינו את הדרך ומתאמצת לבטל השטה שרבי ורב אשי כתבו סדוריהם וערבבה הדברים בזדון בהשמיטה כל המקומות המראים שדעת רש"ג היתה שהמשנה והתלמוד נכתבו מיד מסדריהם. ואמנם לא כל מו"ק אומן במלאכתו. כי למחזק ולחקן ולהסב פני הרבך אשר אנו ותקנו וכתבו אחרים להוסיף או לגרוע קשה מאד ולרוב לא הצלח, התחבט אשר עיניו בראשו לא בקל יוכל להתענות כי עד מהרה יכיר הו"ק היוצא מיד מי אשר אינו בקי בדבר. גם מי אשר שנה ושכש את האגרת הזאת לא הבין אומנותו. הלא בכל מקום אשר שבש והשמיט או הוסיף ירו ניכרת וההשמיטה או ההוספה נכרת בחבור הדברים. ואמנם הסבה אשר הניעה את המחליפים לשנות את הנוסחא היתה למען תהיה אגרת הגאון מתאימה עם קצת רבני צרפת אשר חשבו כי עד דורות האחרונים לא היה אף אות אחד בכתב מן התורה שבעל פה. אבל לא השניחו או לא ידעו כי דעת רש"ג עוד מבוארת במקומות אחרים שהיו להקדמונים דברים בכתב¹). ועוד זאת הלא חכמי קירואן אשר אליהם היתה התשובה נכונה הלא הם היו בעלי הדעה הזאת כי המשנה והתלמוד בעת שהוכנו מיד מסדרים כתבום על ספר² ובלי ספק החזיקו השטה הזאת כמסיבתם על התשובה אשר כתב להם רב שרירא גאון ותורה כן³).

מלבד האגרת הזאת נשארה לנו עוד אגרת שנית ממין הזה והיא גם היא מרב שרירא גאון, ונכונה גם כן לראש חכמי קירואן הוא מר רב יעקב החבר בן מר רב נסים. וענין השאלה הוא לפרש לו ענין התוארים הנחוגים בתלמוד כמו התואר: רבן, רבי. רב, מר, את מי אשר יכנהו בזה או בזה, ומה מעם הזכירו אחדים מן החכמים בשמם לבד. על כל אלה הספקות הודיע להם דעתו על פי קבלתו. ויבאר להם עוד בתשובה הזאת ענין כמה שמות עצמיים של האמוראים (ע"י ערוך ע' אבוי יוחסין השלם). גם זאת התשובה קבלוה השואלים בנפש הפצה ומצאנו כי רב נסים בנו של רב יעקב הנזכר השיב לאחר זמן המציא זאת התשובה לאחד מתלמידיו (ס' מעשיות לרב נסים). אף שהתשובה כתובה על שם רב שרירא ורב האי בנו בכל זאת נראה כי לא היה לרב האי חלק בה כמו שלא היה לו חלק בהתשובה הראשונה.

כי

מביא האגרת וקראה על שם אבוי ובוה יסולקו כל הספקות ובטלו חשערות רש"ל. הראב"ד בס' הקבלה השתמש בה ולא יזכירה בשם. ובכ"ז שם צד 87 שערות שר' שמואל הנגיד השתמש בה. ועוד בכ"ז במאמרו סבאות התלמוד משנה ב' צד 8 תראיתו כי גם הר"ש מקינון בס' כריתות השתמש בה. (7) תראית על דבר זה כתובות ומבוארות במאמרו אשר רמזנו עליהם בהקדמה 4 וא"צ להכפיל ודברים.

(8) רב נסים מקירואן בס' הספעת כתב בתקדמת חמשותף והתלמוד היו כתובים. ור"ש הנגיד כסבא התלמוד כתב כ"ז ותוא קבל תורתו מן תנאונים אחרונים ואחריתם נמשכו כל חכמי ספרד. וע"כ לא להכמה יחשב לפי שאמר שרב שרירא גאון סבר שלא היו כתובים ע"י כל זה לעיל ח"צ צד 246 ותלמוד.

(דו"ד ח"ד)

כי כן מכאן מתוך התשובה של רב נסים אשר כספר מעשיות כי רב שרירא כתבה .
ומן כתיבת האגרת בדבר כדירת המשנה והתלמוד היה לדעת קצת מן המחברים
בשנת ד"א תשמ"ו (מאור עינים פכ"ד) ולדעת אחרים בשנת תשס"ה (אפורי בהקדמה) .
ימדות האגרת אינם רק שמועות לכך כי אם כתב על פי עדות ספרי זכרונות של
הנאונים גם על פי מה שקבל בקבלה מאומתת מקדמוני או מה שראה או ידע . ולפעמים
מזכיר באגרתו ספרי זכרונות , כי ברור הוא שהיו בישיבה ספרים שונים מעוניי דברי
הימים , ואחד מהלמדי רב מעריה יזכיר שנים מהם בשמות : מדות חכמים , ספר היובלות (פי'
דברי הימים הו"ל הר"ר רפאל קירכהיים) ובלי ספק אלה ספרי הזכרונות היו מספרי הישיבה .
בתום לבנו ובאהבתו אשר אהב את קדמוניו הפריז לפעמים על מדת מעלתם עד
אין קץ . כן אנו רואים במקומות רבים באגרתו בדברו מן הקדמונים ומרבים מן הנאונים
אין דבר מן הפלאות אשר יסופר עליהם אשר לא יאמינו כפשוטו וכתבתו , ועוד יותר
נראה זאת באחת מהשיבותיו אשר בה הוא מפליג תורתו ויחשבנה כנתונה מפי
הגבורה . (ואלה הם דבריו שם : כל החולק על דבר מכל דבריהם כחולק על ה'
ועל תורתו כי כלם דברי אלהים , ואפילו במדרשו של משה רבן של נביאים לא ידחו
אותם ממקום והכמתם ופליפם הוא הדבר אשר צוה ה' אל משה (הקדמה ש"צ ח"ג) .
ומי לא יתפלא הפלא ופלא על הפלגה יתרה כזאת , והלא בהפלגה הזאת יקלל שורת
משפט וצדק בעשותו רבים מזכירי חכמי ישראל כחולקים על ה' ועל תורתו כי מה
נעשה עם כל הדברים אשר הריף ורבי משה בן מיימון ותוספות הצרפתים והאשכנזי
וגדולי מחברים אחרים חולקים על הנאונים וסתרו דבריהם הכי על כל אלה עמורי
התוראה וההלכה נאמר כי דבר ה' בוז ? והלא רב שרירא עצמו לא חדל לחלוק על
דברי גאונים שקדמוהו⁹ ואיך לא ירא להכונה בנחלתם ? אבל הוא הדבר אשר דברנו
יראה כבודם אשר מלאותו ואהבתו אליהם קלקל את שורת משפט , אמנם בהתפלאתו
על הפרותו נזכור מעשה של רב נטרונאי גאון אשר אמר להוציא מכלל ישראל את
האנשים אשר לא רצו לאמור בהנהגה של פסח שיום דבר בדרשות חכמים (לעיל פ"ב)
אשר בלי ספק עשה את ההפרה הזאת לצורך שעתו לדרות את הקראים הבוים דברי
חכמים בכלל ומכחישים הקבלה , אף כן צריכים להבין הפרותו של רב שרירא . הנה
לא חשב ולא עלה על לבו לאמר כי כל מי שיבוא ויחלוק על גאון מן הנאונים ויחשוב
כי החלטתו באינו הלכה אין לה קיום יען יש לה סתירה מן הנמרא או מן הסברה
שחולק כזה יהיה כחולק על ה' ועל תורתו , אמנם דברנו נכוננו נגד היוגנים אשר רבו
בזמנו ודברו במעלת הישיבות בכלל ונתנו דופי בגדירות הנאונים אשר לא בראיות
יסודן , ונגד אלה דבר כן בהפרה , כי חשב שאלה שתי הישיבות הן במקום סנהדרין
הגדולה שבלשכת הגזית , ובכח פקידתם של ראשי ישיבות הנאונים נתן להם החק
לצוות ולגזור ולהורות , וחק התלמידים והעם הוא לשמוע ולהקשיב ולסור אל משמעתם ,
וכל המסרה את פיהם ומכחישי כח הוראתם אך עליו יאמר כי הוא כחולק על ה' ועל
תורתו ואך לכונה הזאת יש לנו להבין כל דברי הפרותו וכבר מצאנו כזה סמנו במקום
אחר כי הוא עושה מעלת הפקידה גדולה ממעלת החכמה ויתרונה . ופעם אחת נשאל מי
הוא המומחה אשר אמרו עליו כי הוא רן אפילו ביחודי ? , והשיב כי בכלל מומחה הוא רק

ראש

(9) ע"י ש"צ ח"ד ש"ד סי' ט"ה מה שכתבתי שמה מקצת גאונים שלא אמרו שאלמנת נשבעת על כתיבתה
אלא כשיש כדי שיעור כל כתיבתה אבל לא ימצא כדי שיעור כולה תפול בלא שבועה , ור"ש חולק שתשבע
בכל ענין , ובח"ח ש"ח סי' ה' הכיאו פסק מרב סתתית גאון ואמר : ודכתבתין משמיה דרמ"ז ויל...אנן
יא ס"ל דמר ר"מ כתב ובאן דכתב הכין כל סאן דהוא שלא כהלכה כתב , ונזכרתי אפילו אם אסרת ר"ש
אינה הלכה .

ראש ישובה או דייני דבבא⁽¹⁰⁾ אבל כל שאר הדיינים אינם רשאים לדון ביחודי (ש"צ ח"ה ש"ז סי' ל"ח).

תשובותיו הנמצאות בידינו בקובצים שונים או שנתקיימו בספרי הפוסקים הראשונים רבות מאד במספר. ואין זה דבר מפליא, כי גם ימי פעולתי בנאוותי רבים היו. הלא שלשים שנה ישב על כסא ראש הישיבה. ומלבד זאת היו עיני כל היהודים הקרובים והרחוקים נשואות בעת ההיא לישיבת פומבדיתא כי ישיבת מורא היתה שממה. אמנם בבחינת תכונה תשובותיו לא נבדלו מרוב תשובות הנאונים. רובן פסקים והוראות להלכה ולמעשה ומקצתן פירושים במשנה ובתלמוד⁽¹¹⁾. גם זאת נראה מהן כי היה מן החכמים הנוטים בכל עת לצד החומרא והיה מדרקק כחוט השערה על כל דבור ודבור של התלמוד. וגם על זה לא נפליא כי כן היה דרוש לזמנו מאד, כי יותר מדורות הראשונים של הקראים היו בדורות האלה לרבנים למעצבה. הראשונים היו מכחישים ומגדלי התלמוד אך המאוחרים היו שונאים וחורפיו ומקלליו ויחפאו עליו דברים אשר כל שמעיו הצלינה שתי אוניו. מעת אשר רב סעדיה גאון נלחם עמם מלחמותיו לא יכלו לבא עוד אל מנוחת הרוח ויהי מונהגים בשנעון. ועל כן כאשר הקראים הוסיפו לענות סרה בהתלמוד, כן גדלה חובת הרבנים לשמרו, לצרו, ולחקו, ולאמצו שלא יפול דבר מדבריו ארצה. ומצאנו באחת מתשובותיו כי רמו על זה בפירוש. וכתב לאחד משאליו: ואמנה הוא שיגורו גזרות ולא יריוח לפרץ כי פרצה קוראה לגנב (ש"ת גאוןי מורה בב"ת ש"ד צד 126 סי' מ"ד). ואף זה היה חלק התלמוד וגורל תורת חכמינו מאז כי חקקו חקים וגזרו גזרות למען הכות על קדקד מנגידים הראשונה בריבם עם הצדוקים ואחרי כן כשעמדו כחות אחרים ומעני על תורתם, ובקרב עדת הרבנים עצמה כמו כל עת רוננים אשר הקלו אותם ואת תורתם ועל כן בעתים שונות היו נאלצים לתקן דברים וחוקים למרות פני מנגידים, אף שאלה החקים מצד עצמם אינם מועילים לתקן המוסר ולהשבת המדות או להרים רוח הדת על כל פנים לדעתם היו מועילים לגדר הפרץ ולעצור בעד שטף ההתנגדות ואף מבחינה הזאת צריכים אנחנו לחבין פעולות הנאונים וגזרותיהם וחומרותיהם, אף שהדברים מצד עצמם אינם מביאים לא לירי חכמה ולא לירי מוסר ולא לירי יראה יתרה, אבל התנגדות הקראים עשתה זאת, ואך לרגלה תקנו וגזרו כמה דברים כי היה צורך שעתם ומקומם. ועתה גם זה היה דרך רב שרירא ודעתו הן גם בימיו שאין הקראים עולה תמיד להכעיס ולהרעים שנאוי נפשם הרבנים לנאץ ולחרף את התלמוד. על כן חשב עת לעשות היא להחזיק כל דבור ודבור מן התלמוד קרש קדשים.

ואולם לפעמים לא השגיח על הדבר: שלא לחקת את הקראים וזה בעת שהיה דבר נדרש למעשה הטוב והישג, ומיעיל להסבת המדות הדתיות בקרב עמו. ופעם אחת נשאל מאחד המקומות אשר בו היה המנהג להזהר ממנו מומאה בזמן הזה ואינם גונעים במשכב ומישב של נדה ואינם מניחין אותן לאפות ולבשל להם בימי מומאתו ובאו תלמידים והתירו הדבר מפני שאין מומאה בזמן הזה, אחרי שאין מומאה מומאה מה אין צורך לפרוש משום מומאה. ובאו ושאלו את רב שרירא ואמר: כי אף שהתירו התלמידים, לא רצי רבים לסור ממנהגם ועיניהם תלויות במה שיוורה להם. והשיב רב שרירא שמא אין ישראל מזהירים מלהמא באחת מן המומאות, רק חייב למהר עצמי כשרוצה

(10) מן והשובה הזאת מבור שלדעתו כל שאר הדיינים לא נקראו מומחין לדון ביחודי אף אם הם גדולים בחכמה כדניאל ולפי' המסיכה עיקר. וצ"ע שם סי' ל"ח שפי' דעתו דלא תליא אלא בחכמה ולא במקום רשותא.

(11) שם ח"א ש"א סי' מ"ז, מ"ד, מ"ו, מ"ז, מ"ח. ובת"ד ש"ז סי' כ"ה, ל"א שם ש"ד סי' נ"א ועוד בפ"ח בש"ע. ועי' גם בשו"ת נאונים קדמונים (דגוש ברלין תר"ח) ספ"ז צ"ד ע"ד סי' ק"ד. (ד"ר ח"ד)

משרוצה לעשות מעשה שחייב לעשות בטהרה כמו בכניסה למקדש או באכל תולין בטהרה. אבל מצוה לרחוק מכל טומאה ואף על פי שמותר לאדם להביא עצמו לידי טומאה, ועכשיו שיש חשש מפני עמי הארץ שיבואו לידי עברה על ידי משכב ומושב על כן יש מן הדין להנהיג בו איסור, וכל החכמים נהגו בבתיהם שתהיה הנדה רחוקה ופורשים ממנה וסייג נעשה בזה (שו"ת גאוני מורה בכ"ת שנה ד' סי' מ ד). והנה אם נתבונן בדבר לדעת מה ראו על ככה להתיר הדבר אשר העם נהגו בו איסור? והלא אין זה מדרך הקדמונים ומשפסם להתיר מנהג איסור ולבטלו? ובפרט אם אין בו נזק ותקלה? על זה נאמר כי טעם השתדלות התלמידים לבטל זה המנהג אך היה מפני שראו בו מדה קראית, שכן הקראים – אחרי ענן – חושבים שאסור למטא בכל טומאה האמורה בתורה אף בזמן הזה, ועון פלילי הוא. והנה רב שרירא בלי ספק ידע זה הטעם יותר ממנו ובכל זאת לא חשש להחמיר ולעשות סייג ולא ידא פן יחקה את הקראים. ולמה זה? יען כי חשב כי יותר טוב הוא להציל עמי הארץ ממכשול מלעשות ההנגדות לקראים, ובאמת זה הוא דרך הנומח בצדקת מעשיו, וברעתו כי ישרים דרכיו ולפי מחשבתו נאותים להשכיל להיטיב לא ידאג ממעקשי דרכים ולא יחוש לנעויו לב אך יאמר צדיקים ילכו בס' ופושעים יכשלו בס'. אמנם כאשר ראינו מכל זה כי רב שרירא היה נוטה לצד החומרא ולא סר ממדת התלמוד לכל דבריו, ובפרט השתדל לזה לו חזק מפני שהשעה צריכה לכך, כמו כן גם מצד השני לא הסיר עינו ממצורח הזמן להקל לפעמים אף שלא כפשטו של התלמוד. אך לא שחלק על התלמוד כי אם לא העלים האיסור משואליו אך הודיעם באמונה כי מן הדין שבגמרא הדבר אסור, אבל אמר שבכל זאת אין להתורות לרבים ולאסור אחרי שנהגו העם ואין יכולים רוב הצבור לנהוג בו איסור הנח להם לישראל יהיו שונגין ואל יהיו מוידין. וממך בזה על מה שחכמי הגמרא התירו מטעם הזה דבר שאסרו חכמי המשנה ולמה לא יתיר גם הוא דבר שאסרו חכמי הגמרא¹²). ודבר גדול הורה בזה כי הראה כאשר זה הטעם היה מדת חכמי התלמוד לבטל איסורים המפורשים במשנה כן יהיה זה הטעם לחכמים שאחרי התלמוד לעמת החקים שבתלמוד.

בדרך רוב הגאונים האחרונים שאם נשאלו על ענין פרטי באיזו הלכה רחבה בתנאיה שהשתדלו להרחיב תשובתם על פרטים אחרים אשר נוגעים בהלכה זו אף שלא נשאלו עליהם אף כן היה דרך רב שרירא גאון בתשובותיו¹³). מן המקורות אשר השתמש בהם בתשובותיו הם גם פסקי הגאונים שקדמוהו והוראותיהם ופירושיהם ונושא ונותן ומפלפל בדבריהם¹⁴). רב שרירא שם לבו אל כללי הגמרא היסודיים המועילים להבנתה ומורים דרך בין נבכי ים התלמוד. כן ראינו בהאגרת אשר כתב לחכמי קירואן אשר כמעט כלה היא מענין הזה ואף כן נמצא בתשובותיו¹⁵). כלל אחר מתמיה העמיר באחת מתשובותיו בנתנו המדה למה שנקרא לחכמינו בכנוי מצוה

12) ענין חזק הוא בתשובת גאונים קדמונים סי' צ"ב שחזר לספור בתלמודו לפני לרעותו בשבתות וי"ט אף שנאמר הדבר בגמרא סכנה מעמים, ומעמא מאי? משום מוסב יהיו שונגין ואל יהיו מוידין וז"ע בש"ת סי' שצ"ח.

13) ע"י ב"ש ח"ד ש"נ סי' כ"ח בענין הקנינים. שם ח"ה ש"ז סי' כ"ה מענין פסולי עדות. ושו"ת ש"ת סי' קס"ט מענין סבילת נדה.

14) ב"ש ח"ה ש"ה סי' ה' מביא פי' ארוך מרבנן סבוראי בלשונם. ח"ה ש"ב סי' ל' מנהג קדמונים בשליחות הנס. שם ש"נ סי' י"א סי' השמרות מרס"ג וחל' גדולות והלכות דמר רב יהודאי גאון. ח"ה ש"א סי' י"ט מנהג חכמים הראשונים וראשי ישיבות. שם ש"ד סי' מ"ז תקנת מורדת שנותנין בה כנ' סאות שנה ויותר. ח"ה ש"ד סי' ג' ונקיפי רבנן מן הראשונים. שם ש"ז סי' כ"ז הלכה קבועה מה"ג. ח"ה ש"ז סי' מ"ז שאלת סר רב אלעזר אלוף דמן אספאי מן קמי רב פלמי ורב נפרואי. ובח"ג סי' קס"א דגמרי רבנן באלין מילין סראשונים ומאחרונים וכו' שם סי' קל"ב ונקיפי רבנן מן שמיה דרב יהודאי גאון... וכן רבותאי דקמיה.

15) ש"ש ח"ה ש"ב סי' ל' הרבה מתקנות חכמים בשמרות שאין... אלא לרועה דמלתא. ח"ה ש"א (ד"ד ח"ד)

"מצוה". ואומר כי יש מצוה שהיא חובה לעשותה ואם לא יעשנה יש עליו עון שמים ויש מצוה אשר העושה אותה יש לו זכות ומקבל שכר על עשייתה אבל אם נמנע ולא יעשנה אין עליו עון (שו"ת גאוני מורה בב"ה ש"ד סי' קמ"א 351) ומביא דוגמאות משני מיני המצוות האלה¹⁶). ומאחת מתשובותיו יתברר לנו כי העמיד הכלל שבכל מקום אשר נמצא בגמרא שאחד מן החכמים מביא שמועה על שם חכם אשר קדם לו זמן מופלג מאד לא נאמר כי זה המוסר את השמועה ראה את בעל השמועה והיה מכני זמנו, כמו במצאנו שרבי דוסא בן הורכנס אמר מעיד אני עלי שמים וארץ שעל מדוכה זו ישב חני הנביא לא נאמר שראה ר' דוסא את חני הנביא כי אם נאמר כי זה המוסר את השמועה היה מופלג בזקנה וקבל מוקנים שבדורו ובדור שלפניו ולפני פניו עד שהשמועה ברורה לו כאילו שמעה באוזניו ובצדק יכול להעיד עליו שמים וארץ שכן אמת (שם סי' ק"מ). והוכיח זה מן הנסיון בחיי עצמו. הלשון והמליצה בתשובותיו לרוב ארמית וכלשון הגאונים הראשונים. אבל יש בדינו ממנו תשובות אחדות אשר כתבן ערבית ונמצאו בהעתקה בלשון עברית (ש"צ ח"א ש"ו סי' י"ז ח"ד ש"ג סי' כ"ח) ונראה כי בכל אלה הנקודות דרכי הגאון רב סעדיה פעלו עליו תעצומה. ואף כי אין להכחיש כי במושכלות ובאמונות ודעות לא היו מחשבותיהם שוות ורחקו דרכיהם זה מזה מרחק רב, בכל זאת לא חדל רב שרידא לתת כבוד לשמו לנשא ולרוסם תפארת גדולתו בהלכה מפני פהילוסופותו של רב סעדיה. עד כי פעם אחת כאמור לפניו הוראה ששמו הנמצאת בספרו "השטרות" והיא היתה לדעת ר"ש מוסעת מאד לא זכר לו חלוף דעותיהם במושכלות לנגותו, כי אם מידאת כבוד אמר "כי לא יאמין כי ר"ס כתב כן אלא שהדברים מזויפים על שמו כי חכם גדול היה ואין משנה שלמה אוברת ממנו (ש"צ ח"א ש"ג סי' י"א), ושוב פעם אחרת משתדל לתרץ דברי ר"ס שכתבם בספרו מן הקושיות שהקשו עליו השואלים, וכל זה אות כמה יקר ונכבד היה ר"ס בעיניו (ושם ש"ב סי' ל'). וזאת המדה היא אחת מן היותר נכבדות אשר נכתה בהן. לבלתי תה תפלה באיש בעבור חלוף הדעות כיניהם במושכלות. ויש להתאונן על זה כי רוב הרבנים אשר כל דבר קטן או גדול אשר יצא מפי רש"י יצדיקו קדש ומדותיו הטובות לא למדו, ויורנו הנסיון כי הרבה מן הרבנים אשר לא ישגיחו על חכמת איש בתורה אף אם הוא גדולה ועצומה עד שלא יוכלו לשערה ולמדרדה בשעל בינתם הצר ותהי בעיניהם לאל, ויען מה? יען כי חכמת העולם עסה במחברת. ר"ש לא היה כן והיא תהלתו והיא תפארתו.

באמונותיו ודעותיו הלך בדרכי רוב הגאונים, כמוהם כמוהו האמין בכל אגדה חשובה כמשמעות פשוטה כאשר נראה מקצת מקומות באגרותו שהוזכרו. כהם כן גם הוא האמין באמונה שלמה בהבלי הקבלה. ככל אנשי הדורות ההם והגאונים בכללם חשב כי המדרשים בענין שיעור קומה והיכלות הם קבלות קדמוניות, והמוסרים האחרונים

סי' אין לעשות תקנה חמורה מעיקר דתין. סי' כ' חייב כל אדם שלא לשנות מנהגיהם. שו"ת נ"ק סי' צ"ח בכל התלמוד שחלוקין ר' יוסי בר חנינא ור' יוחנן הלכה כר' תנאי' גאונים בב"ה ש"ד סי' מ"ד 125 ודבר ידוע בעולם ויחיד ורבים הלכה כרבים לפיכך הלכה כהם משנה דרבנן היא וצ"ל דרבים. (16) וז"ל דמצות תרי אופין חיוון מנהגין חובה דמאן דלא עבד לה קאים בעון ומנתין רשות דמאן דעבד לה אית ליה שכר. כגון מאן דחזיר למעבד צדקות ונמילות חסדים דאית ליה שכר קמי שמיא וכד' מיכנע לית עליה עון, כמאן דמפנע מן התפלה כלה ומן ציצית ומן סוכה, אלא מאובד שכר שמים. והביא עוד דוגמא מצוה על היתומים לפרוע חוב אביהם ואפילו מסמנעם שמצוה בקומה וקנין שכר ואם לא מאבדין שכר אבל לא קיימי בעון. והרבה יש לפקפק בזה דאם לא קיימי בעון פשיטא נמי דאין כופין לעשותה ותא ק"ל כופין על הצדקה ואף את"ל אין כופין לא אמרן אלא בצדקה שמתן שכרה בצדה (עי' חולין ק' י"ז בתוס' ובתשובות מ"ט: בתוס' ובכ"פ) ובמצות פריעת בע"ח כופין ואינו יכול לומר לא ניתח לי למעבד מצוה (כתובות פ"ו). וכן אמר' דכופין על כהנות כהנות כי חייבי דכופין על מצוה טובה לזולל וציצית ע"י חולין (קל"ב) והו' אכרינן בגמין וס' דכופין על מצוה לקיים דברי המת ומה בינת למצוה לפרוע חוב אביהם, ויש להאריך בזה אלא שאין זה מהכלת הדברנו. (ד"ר ח"ד)

האדרגים היו ר' ישמעאל ור' עקיבא. ופעם אחת נשאל על אודותם ועל אגדת ענינם כשנאליים המיטבים באמונתם אבל גם בנפחיהם בתבונתם לאמר: מאין לקח ר"י דברים מחמיהם כהם? אם הם קבלה עד משה מסיני או אמר בן מרעו, ואם מדעתו אמר כך איך לא הם על כבוד קונו? אף כי לערך הענין הנשגב ששאל עליו השואל. ראה שמוכ לקצר בדברים גם בשאלה, בכל זאת גם מרמזי נזכר להכיר סוד לב ומחשבות הפנימיות. נכיר כי קשתה עליו להשיג ההגשמה הנסה באותם הישועים אשר „התחיל מספר ופורט בכלל וקרא שמות כאדם שקורא שמות לאדם חברו“. ומאלה הדברים נבין הפליאה הגדולה הצפונה בלב השואל שחשב שהגשמה נסה כזאת לא הוכל להתפרש בדרך משל וציור, ועל זה תצדק שאלתו איך לא חס' על כבוד קונו? ואמנם הוסיף להתפלא על דברי הספר שאמר „ובלבד שתהיה שונה אותה במשנה בכל יום“. הלא אף אם נאמר כי סוד כמות בדבריו ולא יוקחו כפשוטם איך יהיה שונה אותה בכל יום כמשנה הנהוגה ביד כל אדם הלא טוב מזה להעלימם כי כבוד אלהים הסתר דבר. ונראה מזה כי השואל בהיטב שאל. ואמנם נראה מה השיב ר"ש לשואלו דבר. אך מליצות ריקות. אמר לו כי אין ראוי לברר דבר זה ולא אמר ר"י בן מרעו, ואין אפשר שיבואו טעמים הללו מדעתו של אדם, ואין אפשר להבין הדברים כפשוטם כי נפלאים הם מאד, ולכן מסרו חכמים אחד לחכירו הכרת פנים וסודי שרמוטים (ש"ת ס' קב"ב שו"ת הגאונים ד' ליק ס' ב"ט). והנה מכל מליצותיו לא השכיל את שואלו יותר ממה שהיה לפניו, ולא נזכר להתבונן מדבריו אם הסודות והרמזים הצפונים ביסודות האלה אם משככים את הלב יותר מפשוטם, הלא אחר כמו לפניו הספיקות יסודים והפליאות לא סרו. אבל מאמונתו בהכרת פנים ובסודי שרמוטים כבר נזכר לשפוט על מדרגת ההשכלה המונחת באמונתו בשיעור קומה עם כל הסודות והרמזים ששער בו. אמנם בן משפט בני אדם מאז בדברי אמונות. האמונות אשר נצדקו להם קדש ונחנכו בהן והיו להן אמתיות לא נכזבות עד שמישלות בכל רגשי לבם והתגונו רוחם, נגד אלה אין חכמה ואין תבונה ואין עצה אך התקבלה בתמימות כאשר נמסרו. אמונות כאלה במיפלא מדעת האדם, בתיארים מן האל ובאיכות מציאותו דבק ברוב אנשי הדורות ההם גם בגאונים אשר לא מעט מעם הפהילוסופיא או אשר הכחישו אמתתה. בהן דבק גם רב שרירא בתם לב האמין בלי חקירה ואף נגד הכרת בינתו, אך ערובת האמת היתה זאת כי אבותיו ומחנכיו ואבות אבותיו ורוב הגאונים אשר לפניו אשר אנשי קדש היו לו האמינו ככה, וכי המאמינים והמוסרים הראשונים – רבי ישמעאל ור' עקיבא – היו העמודים אשר בית ישראל נשען עליהם ומי לא יקבל האמונה אשר האמינו הם? אך לאמר שר"י ור"ע לא היו לא מאמינים בזה ולא מוסרים בזה אלא שמחבר מאוחר זייף הדברים זה ודאי לא עלה על דעתו! כן הוא בעינינו תהלוכת מחשבותיו של רש"י. אמנם לא היתה דעתו קצרה והשכלתו מונבלת רק בעת שאמונה בדורה ומקיבלת עומדת לנגדו, אבל זולה זה חייתהו גם הוא תשוקה גדולה לזרה להכיר דברי אנרגה באופן מושכל, והשתדל כיכלת חכמתו להפריש התבן מן הבר להכיר סוגים מן הכסף. ויבורר לנו זה אם נבחין דבריו אשר דבר על ערך האנרגה. וכה אמר: הדברים היוצאים מן הכתובים ונקראו מדרש ואגדה הרבה רק אוסרנות הם ויש מהם שהוא כן ויש שאינו כן לכן אין סומכין על האנרגה⁽¹⁷⁾. והנבון מהם מה שמתחזק מן השכל ומן המקרא נקבל מהם

(17) ותשובה חזקה תובאה גם בהקדמת ספר מנורת המאור על פי ספר מגילת פתרים: ורש"י ר"פ בתולדות ר"י בעה"ל בחזרה 82 פתח סמנה סאמר אחד, גם מתאשכול נראה באמרו „אמר רב שרירא' שלא העתיק סתוך תשובותיו. ואעתיק מדינאמאות שהביא איתו מדרשים שהם כנים ואינה לא. כמו: בוזאת ליתורה שאמר (ד"ר ח"ד)“

ואין סוף ותכלה לאגדות (ס' האשכול ח"ב צד 47). ויען וביען כי רש"ג הכדיל בין אגדה לאגדה וחשב כי רק מה שמתחוק מן השכל ומן הכתיב נקבל ואשר לא יחייבהו השכל או המקרא לא נקבל על כן היה מתון בסמיכתו עליהן. רק זאת עשה שהשתדל לפתור לפעמים אגדות ורות בהשכל ודעת לקרב את המופלא אל ההבנה הפשוטית. ואם יצליח בידו או היתה בעיניו כמתחוק מן השכל. פעם אחת נשאל על ענין המאמר-סרבה בר בר חנא אשר ספר כי הלך במדבר והגיע אל מקום אחד אשר בו נפגשי הארץ והרקיע מה זה, ומה המובין בו? והשיב שפירושו הוא כן כי המלך אלכסנדר בנה מקום במדבר ועשה בו דמות הרקיע וגלגל החור-להראות בו חכמתו ויראה אותו רבה בר בר חנא (ש"ת סי' קכ"ח). והנה לא נרצה להיות ערבים בדבר כי ר"ש היה קולע אל המטרה בפירושו הזה ולא החמיא, כי אין לנו לרזון בדבר כי אם על פי מדות דעותיו ודעת זמנו ולא על פי מדותינו ומושגיו היום. והרבה אשר נדמו לו מתחזקים מן השכל ומן המקרא אשר לנו הם זרים ורחוקים משניהם, אבל על כל פנים נוכל לשפוט בצדק על השתדלותו להחליש הזרות והמופלא ולקרבם אל השכל כיכלת חכמתו וכסדרת ידיעותיו וההשתדלות הזאת ניכרת לנו מכמה פירושים אשר הגיע אלינו על שמו¹⁸. דעותיו המושכלות האלה מערך האגדה כתבן על ספר למען תעמודנה ימים רבים. הספר הזה נקרא מגילת סתרים ועוד היה בידי בעל האשכול ומגורת המאור (עי' הערה 17). ונראים הדברים כי קרא את שם הספר מגילת סתרים יען כי היו בו דברים אשר לא טוב לגלותם לכל. כאשר נראה מהשריד האחד אשר נשאר ממנו בענין ערך האגדה כי יש בהן שהוא כן, ויש שאינו כן וחייבנו לבקר בין טוב לרע, אך אין כל אדם יודע לבקר על כן טוב ההסתר מלגלות. וחבר גם פירושים על המקרא ואחדים מהם נעתקו במפרשי המקרא (רד"ק בשרשו). וכן עשה פירושים על התלמוד והוכחו במקומות מפורשים במפרשי הגמרא. האחד הוא רב נתן בעל תערוך הביא על שמו כמה פירושים. וגם בספר מחברת הערוך מרבי שלמה הפרחון (ע' ספלי), ומהעתיקותיהם נראה כי לא רק על פירוש הענינים שם לב כי אם גם לפירוש המלות. והמעתיק פירוש המשניות של הרמב"ם מסדר נזיקין כתב כי כמו פירושי רב סעדיה אף כן פירושו היו בלשון ערבית (שם הגדולים ע' יריא), ואמנם מה שקרה לרוב מעשה ידי גאונים כי אבדו ברוב הימים ועוד אינם. כן קרה גם לכתבי רש"ג אשר לא נשאר מהם עד אחד בלתי אם השו"ב¹⁹. ואם נשאל מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם לחכמי הדורות כי לא קיימו פירושי על התלמוד, ובכלל לא קיימו פירושי גאונים אחרים? התשובה על זאת נלמד מרבי רבינו משה בן מייטות בפתיוח פירושו למשנה, שכתב: וחברו הגאונים פירושים רבים, אבל לא הספיק אחד מהם להשלים פירוש כל התלמוד לפי דעתנו. ובהקדמתו לספר יד החזקה הוסיף לאמר: אותם הפירושים וההלכות והתשובות שחברו הגאונים וראו שהם

שאמר שמעון סוכאל ביהודה שסמיני ביהושע הלך בתוך נחלת בני יהודה. פי' זה מתחוק מן המקרא. ויש שאינו כן כמו סח שאמר ר"ם מקושש זה צלפחד, וסח שאמר אלפים אמה לתחום שבת. ומה שאמר עזם חשירי זה עשירי בסבת. וראינו מזה שחולק על מדרש התנאים ועל"ם מכריע בין התחלקים שבשליש אלה נתלקו התנאים שעל מקושש זה צלפחד נתלק ר' יהודה בן בתירא. ועל אלפים תחום שבת נתלק ריח"ג (סופת כד): ועל צום חשירי זה י' בסבת נתלק ר"ם (ר"ה יח): ופי' האשכול: ופי' רש"ג צום עשירי זה י' בסבת פי' וצ"ל ר"ע. (18) בתשובת הגאונים ד' ל"ח סי' י"ז פי' סאמרים במגילת (יב). מרדכי מוכתר בנימוס היה בעדי דרבה ב"ר הונא ורבה ב"ר עריף מיניה פי' רבה ב"ר היה קשור בעדי של תורה ושל יראת חסא, והיה חביב ביותר בשביל עניו ומרדכי בנימוס קשור לו קשר ועדי בנימוס של דת יהודית וענותנותיה דרבה ב"ר עריף ממרדכי ונראה דרך היותה גירסתו בגמ' והג' שלנו משבשת ועי' ברי' ובערוך ערך גסם — שם סי' י"ח פי' המאמר בסוטה (יא) ותתצב אחותו מרחוק כל הפסוק חות על שם שכינה נאמר. שם סי' י"ח פי' מאמר פגול תפורה באויר (תנינה סו): בש"ת סי' קכ"ז פי' מעשה דר' בנאה (ב"ב נח). ואמר דאי מעשה דיהימר בתלום דאח אוהו ולא בסראית עין. שם סי' ק"ל פי' קרא דירמיה לא יספדו ולא יתגודדו ולא ישימו קרחת. ותפסה שם על דכתיב קרחי וגו' על בני תענוגין וחכמים לא תתגודדו ועי' עין שעל החי לא אמר הגדידה. ועי' בערוך ערך גוסא בשם רש"ג בענין הגומאית במקרא ובדברי חז"ל. (ד"ד ח"ד)

דברים מביארים נתקשו בימינו ואין טבין עניניהם כראוי אלא מעט במספר. מכל זה ראוי כי פירושי הגאונים לא השפיקו לכל התלמוד, ונחשוב כי לא לבד שלא היו מספיקים לכל התלמוד בכחיות המסכתות לערך כמותן כי אם גם לערך איכות הפירוש לא היו נאותים למלאות כל הגדרש מפירוש מספיק. וכבר ראוי מפירוש גאון אחר – רב הניניא – שבאמת סגנון פירושו אינו מספיק ואינו פירוש בכחיותו העצמית כי אם רק הצעת תכן ענין התלמוד. ואף כי הכונת פירושי הו' אונים האחרונים לא היתה בן שהם כבר השתדלו לבאר מלות ודבורים כמו שהראינו בן י"ך של רב צמח וכאשר שערנו מפירושי רש"י וכמו שנראה עוד למטה בפירושי רב. ואי גאון בכל זאת פירושינו שלמים, הכוללים בחבור וקשור כל משאו ומתנו של התלמוד, לא היו, ובעבור זה ראוי חכמי דורות הרבנים שאחר הגאונים לעשות פירושים שלמים ומספיקים לכל הגדרות והיו משתמשים באמונה בפירושי הגאונים והעלו כלם בפירושיהם אחרי העיון והחקירה בהם. ואחרי שעלו בפירושי הרבנים כמו רבינו גרשום מ"ה, והאלפסי ורש"י וזערון ור"י מינא ש ורמב"ם ועוד אחרים, הלא כבר עשו פעולתם ולא חשו להעתיקם עוד ובכן מעט מעט אבדו כמו שאבדו ספרי אגדה הקדמונים אחרי עלותם בקובצי מדרשונם המאוחרים. ואם אמת הוא כי פירושי רב מעריה ורב שרירא ורב האי ורב שמואל ב' חפני היו כתובים בלשון ערבית או יהיה גם זה סבה שלא נתקיימו כאשר לא נתקיימו רוב החבורים בהלכות אשר היו כתובים בלשון ההיא.

משך זמן שררת רב שרירא גאון היה ארוך מאד בשנת ד"א השכיח נעלה להיות ראש ישיבת פומבדיתא ועמד בפקודתו שלשים שנה עד שנת ד"א השנ"ח. והיה כי זק מאד וכחותיו מעט: פנה את מקום הראשות ויתננה ביד בנו רב האי גאון אשר כבר היה אב בית דין ימים רבים לפני זה וגם הוא כבר הגיע קרוב לימי הזקנה והיה ר' האי לגאון עוד בחייו אביו. אמנם דבר כזה, שיהיה גאון ובנו יושב לימינו לאב בן דין, כי יקים האב הגאון את בנו עודו בחייו להיות גאון תחתיו וממלא מקומו בחייו לא היה משלו בכל ימי עמדת הישיבות עד עתה. ועל כן לא יפלא אם מעשים כאלו לא ישרו בעיני רבים מן העם ומן החכמים. ואף באמת הדבר הזה הוליד לרב שרירא מתנגדים ויהיו לו לאויבים. והיה באחרית ימיו כאשר הושיב את בנו רב האי ע' כסאו נמלאה סאת קנאתם ותהי למארה לאב ולבנו. כי אז קמו עליהם צורריהם והלשון אותו ואת בנו אל הכלף אשר מלך בימים ההם. והנה משפט המושלים הכללי לאהוב בצע מעשקות ולכל עול נגד היהודים לתת יד בבצע כסף, הוא גם לרב שרירא היה בעוכריו כי הכלף הזה און למלשיניו וצוה שהאב ובנו יתפשו לבית הסוהר, וב כל הונם ורכושם עד כי לא נשאר להם די חית נפשם. אך בכל זאת לא הסיר מגאונות. ואין זה פלא. כי הכלף לא חשב רעה רק על רב שרירא העשיר ובע נכסים, אבל לא היה לו דבר רע נגד רב שרירא העני. אבל המקרה הרע הזה אש קרהו הכשיל כחו ויחלה, ובקרב ימים אחרים מת וקן ושבע ימים ושבע רגז¹⁹. ר' ימיו חלפו באושר, גם ראה עולמו בחייו את בנו מחמד נפשו יושב על כסאו. וא גם באחריתו היה משרה לחצי מלשנו אנשים רעים וחמאים, ונפל במהמורת קנאתם הלא אך בקניינו הזמניים יכלו להזיקו, אבל להפשיט מעליו כבודו את זה לא יכלו בשלום.

19 בספר הקבלה לתראב"ד כתוב: ונתלה רב שרירא מידו אחת ותא כבן ק' שנה ולא חוסרו מגאונות ולשון זה משובש וגם אין לכל המאמר חבור וחמשך. ונרעץ צד 90. בהערת 1. כתב בשם רש"ל ונת ר"ש ביד אשת אחת. כלומר שתלה עצמו בתקופת אשתו והיא השתדלה וזה התיקון דוחק גדול. וראיתי שכן היוחסין ר' יעקב בברך הניה שצ"ל ונחלה ר"ש מיד וימת והנהגה זו נכנסת אל חלב אלא שצריכה תיקון זו שצ"ל ונחלה ר"ש מיד ואח"כ מת ותא כבן ק' שנה כלומר שהיו מידו ראוייה למלת ואחת ודח"ל. אחת היא שיר חסלת מה.

שלום נאסף אל אבותיו וכבוד גדול עשו לו במתו. אמנם גם שכרו אתו ופעלתו לפניו את הדורות הבאים אשר לשמו תאות כל נפש. הן כל הפוסקים הלכו אחריו הוראותיהם ובפסקיהם עד כי קראוהו אביהם של ישראל (רמב"ן) במלחמותיו פסחים (ב), אך לא לבד לבעלי הלכה האיר את הדרך כי אם היה האור על נתיבות דורשים דברי ימי היהודים וספרותם הישנה, הוא היה מורה דרך לבל דורשי קרמוניות ישראל להדריכם בנתיבות לא ידעו, כי אך רב שרירא גאון הוא המנהיג במח בין כבי דברי ימי רבנן סבוראי והגאונים עד זמנו, הוא בכל אלה פתח מקורות נאמנים שר מהן נשא עד היום הזה, ובצדק נאמר כי הציב לו יד בישראל אשר יקים ברו לדור אחרון.

פרק שמונה עשר

רב האי גאון בן רב שרירא.

אחרון כל הגאונים בזמן אשר בו נחתם פרק זמן ארוך לערך חמש מאות וחמשים ונה, אך הראשון בהם בחשיבות ובמעלות היה מר רב האי בן מר רב שרירא און. הוא היה נכתר בהכנות טבעיות מחוכרות עם שקידה נפלאה. גדול מאד בתורה אמיץ כח לפשטו עד רחוק. הוא עשה ספרים הרבה והעמיד תלמידים הרבה. שנת וולדו איתו היה ד"א ת"ש. במבין הוקדש לתורה ותושיה וילך מחיל אל חיל. ויהי שנת תשמ"ה או תשמ"ו מצאנו אביו נכון לפניו למנותו לאב בית דין לימינו, ולפי זה היה בן מ"ה או מ"ו שנה בעת הוקם בפקידה הזאת⁽¹⁾. יש תשובות כתיבות על שם אב ובנו ובלי-ספק הן מוזמן אשר היה רב האי אב בית דין. כי לפי הנראה היה בן נהג הישיבות שהתשובות נכתבו גם על שם האב"ד. כאשר ראינו בתשובות רב עמרם קהל ברצלונה (תש' גאונים ל"ק מ' נ"ו), וכן באגרת זה הגאון שכתב עם סדר התפלה והזכיר בה את רב צמח אשר היה אז אב"ד. ויהי בשנת תשנ"ח ורב שרירא זקן מאד 'מסור הגאונות ליד בנו ר"ה והנהיגו בכבוד ובמישור עד כארבעים שנה ומת ביום זב האחרון של פסח והוא בן תשעים ותשע שנים. ואין אחד מכל הגאונים אשר זכה האריך ימים על ממלכתו כמוהו. וגם אין אחד מכלם אשר כמוהו מלא במדה גרושה משרתו הארוכים בהגדילו מעשיו עד אין חקר, ועשה טובות לישראל הקרובים ורחוקים. ר"ה התחתן עם רב שמואל בר תפני כי לקח את בתו לו לאשה, ולא זכה בן ממלא מקומו. כן כתב רב שמואל הנגיד בקינתו על מותו: ואם הלך ראין לו בן... לא ילדה ולא חזרה אכסניא... ילדים לו בכל ארץ ערבית ואדומית (זכרון לראשונים 48). גיהם האב גם הבן לא נמלטו מרכסי אדם וקנאים פגעו בהם עד היה כפסע בינם בין המות, אמנם סנגריהם הקשים אך מעט היו ועשו במחשך מעשיהם, אבל העם כללו ראו אליהם כאל מלאכי עליון. ויהי אחרי מות רב שרירא נעשה פרסום מאין משלו

(1) במקום אגרת דרש"ג כחוב: ובשנת רצ"ג (ל'ט"ז) איספיקו בגאונות ומסמנולו להאי בגני באכות ת דין משיעור ב' שנים כלומר שתי שנים קודם כתיבת האגרת, ונהג זאת האגרת נכתבה לדעת בעל אור עינים בשנת תשמ"ו לאלף החמישי ולדעת אפודי תשמ"ח, וסבורא מזה כי היה י"ב או י"ד שנה אב"ד ארבעים שנה ראש ישיבה כי בשנת תשצ"ח סת. ובענין ימי חייו כתב בס' הקבלה שחיה בן ס"ט שנה במותו. פ"ז יהיה שנת לידתו תשכ"ט. וכן החליטו כל כותבי קורותיו, אלא שא"כ מינחו אביו אב"ד ערודי בומי לידתו וזה קשה לי לתאמין שהוא דבר שלא נשמע מעולם. עתה תאיר הרב רבי ש. ז. ח. ה. את עיני והודיעני שכתבו אלי כי בס' קבלה שלנו יש ס"ט ובס' הקבלה כ"ז שבידו חגי' וחגי' ימי חייו צ"ל שנת. וזה קרוב לסת תהי בס' הקבלה להרמ"א כביאו בסת"ד כסו צ' שנה היו ימי חייו. אך העיקר צ"ל וכן סבורא בקינתו של ר"ה נגיד וז"ל בנו כבה לרב האי אשר חות כלל היה אשר היה כמו מאת. וכבר העיר החכם הירכני במגיד תרל"ח זחכם באבער בכרמל מביאו הירכני בזכרון לראשונים 171 אשר כבר קדמם שניהם הר"ר משה ישראל הא הגהות אי חים להשובת הגאונים שנדפסו תיכ"ט ולפי' תארתו הדבר בפנים ועי' לעיל מ"ו הערה 8.